

SZÉPHALOM-KÖNYVTÁR

12. SZ.

ÉN, ADY ENDRE

IRTA

VAJTHÓ LÁSZLÓ

*Kedves Lajos Bátyámnak
hálás szeretettel, tisztel-
lettel
kü tanítványa
Vajthó László*

SZEGED, 1929.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

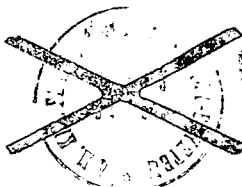
SZTE Egyetemi Könyvtár

J000945516

Különnyomat a SZÉPHALOM 1928—1929. évf.-ból.

28093

Ha szerettem, nagyon szerettem. Ha gyűlöltem, nagyon gyűlöltem“. Ezt mondja magáról a huszonhat éves Ady, mikor a zilahi Alma Mater új palotája előtt álmodozva, számadást csinál elmúlt éveiről s a jövőbe néz. Az ötven esztendőes Ady ma bizonyára csodálkozik odafent, hogy természetének ez a végtelensége mennyire sajátja lett bírálóinak is. Heves harc folyik ellene, érette s egész kis irodalom támadt hagyatéka körül. A legellentétebb magyar elmék foglalkoznak vele, s vajjon melyik tábornak köszönhet többet, kik terjesztették jobban hírnevét, ellenségek-é vagy rajongók? A régi és új Magyarország minden fegyverét harcba hozta s ebből a harcból vegyes értékű, de rendkívül jellemző dokumentumok kerülnek ki, örökségül egy elkövetkező nemzedéknek, mely pontot tesz majd a nagy vita után. Adyról már eddig több értékes tanulmány jelent meg, nagy költőhöz méltók s néhány Ady-magyarázat legnagyobb klasszikusaink magyarázataival versenyezhet. Ady értékei lassanként kitűnnek, s az az ötven nagy vers, mely a legjobb lírikusok művéből le szokott szűrődni, lassanként Ady selejteséből is leválik, hogy irodalomtörténeti értékévé szépüljön. A komoly, értékelő munkások mellett fürge harcosok is dolgoznak, olyanok, akiknek a költő csak felszínes olvasmány, kiindulópont, cím, mely alá — szemükön a pártnézetek szemellenzőjével — megírják kis vallomásaikat — önmagukról. Vannak sokan, Ady-harcosok, akik alig ismerik a nagy modernet s többet írtak róla, mint amennyit olvastak tőle. Ime a legkomolyabb elmélyedés és a legnyilvánvalóbb felületesség a szélsőségek nagy poétájával kapcsolatban. Nem Ady nagyságának magyarázata mindez? Nem igaza volt, mikor azt mondta magáról, hogy előle nem szabad közönnnyel kitérni? S hogy az ő élete, tehát költészete millió gyökerű? Egy ország közvéleményét csak jelentékeny ember tudja éveken keresztül ébren tartani. Az Ady-viták ezt a jelentékeny embert igazolják, de nemcsak művészetét, hanem mélyen gyökeredző magyarságát is.

Ady, anélkül, hogy jó jogász volna, legfájóbb nemzeti sebeinkre tapintott rá csodás ösztönösséggel, s költészete úgyszólván szócsöve lett nálunk minden hatalmi kisebbség sérelmének. Ezek a sérelmek az Ady költészetén keresztül a hőmérő pontosságával mutatják a magyar társadalmi bajok láz-fokát. Az Ady-költészet megvitatása nemcsak esztétikai harc, hanem politikai tetemrehívás is. Arról folyik a szó, hogy *melyik párt, melyik tábor szereti jobban a hazáját*, melyiknek van jobb ízlése stb. Vagyis: *ki igazabb folytatója a hagyománynak*. Nemzetünk sok fajnak, sok vallásnak eredője, világos tehát, hogy egységes nemzeti öntudat, ítélet főben járó kérdésekben

nem lehet, kivált egy meghasonlott korban, háborúk és forradalmak rázkódtatásai után. Az esztétika maga díszes palásttá vált ebben a kaotikus verekedésben; palásttá, mely alatt faji, felekezeti érdekek dugárúját csempézik, sokszor talán leginkább azok, akik energikusan hivatkoznak az egyedül idvezítő esztétikára. Sorsunk ezért is tragikusabb, fenségesebb, mint minden más, nagyobb faji, felekezeti parcellákra osztott társadalmaké. Ha azoknál baj van, könnyebben, együttesebben számolhatnak vele, nálunk ez a leszámolás, kibékülés nehezebb, kilátástalanabb. De vajjon nem símult-e el multunkban a legádázabb harc is? Egykor protestánsok és katolikusok fogták egymásra, hogy az ország megrontói, ahelyett, hogy összefogtak volna s közösen harcoltak volna. A meghasonlott kor oldott kéveit mindig megköti egy későbbi, higgadtabb kor. Addig, míg ezt elérjük, a vita kartács-tüzében eldől a költő ügye, a jelen sara leválik róla, s az, ami még ma sokak szemében jelleme, költészete főtényezőjének látszik, pár évtized multán már poros könyvek halott anyaga lesz. Balassa Bálint-ról már kevesen tudják, hogy miféle csinyeket követett el a felvidéki országúton, ellenben minden magyar diák mint költészetünk első nagy alakját ismeri őt.

A zseni maga dönti el sorsát s olyan életet él, melyet alkotásra legalkalmasabbnak gondol. Lehet, hogy polgári értelemben botrányosan vétkezett, de vajjon mint író vétkezett-e? A zseni, ha úgy akarja, gögösen vonul vissza sebzett becsvágyának, emberi hiúságának mentsvárába, néhány évtizedre sűrűsíti a neki szánt matuzsálemi életkort, nappallá teszi éjszakáit, megveti a polgári rendet, mert úgy érzi, hogy másként egy sor sem telt volna tőle. Sokan, akik az egészségtanok paragrafusai szerint morzsolgatják életüket, anélkül, hogy egyetlen új gondolatot adnának a világnak, szeretnek ilyen sóhajtozni: Mi lett volna ebből az Adyból, ha egészséges, polgári életet él! Talán szolgabíró Tasnádon.

Valóban Ady, az ember, holmi züllött vénidiák benyomását teszi. Senkinek sem ajánlatos, hogy az ő életmódját kövesse. Ez az Ady-ember legfeljebb arra taníthat, hogyan rohanjunk tapasztalatlan lepkeként a földi gyönyörök korai tűzhalálába. Csakhogy ez a sötét kép inkább a róla keringő adatok, mendemondák tömkelegéből alakult ki. Lassanként elterjedt róla, hogy ő századunknak legnagyobb irodalmi korhelye, minden erkölcsi kihágás szálai az ő személyéig vezetnek, ő lett a szőszegés, a hűtlenség tipusa, irodalmi selyemgyerek s minden mecénás-vagyon felrobbantója. Ez a vásott gyerek, aki az ideges krajcárkodás és fejedelmi bőkezűség tragikomikus játékát úzi mindhalálig, s még tulajdon öccsétől, anyagi ügyeinek hű sáfárjától is megtagad ötförintos kölcsönöket, hogy talán másnap már pezsgős vacsorával traktálja; ez az elesettségekben is szilágysági úrnak marad poéta abba a hírbe kerül, hogy minden meg nem írt drámára ő vette fel az előlegeket, s barátot és ellenséget, mindkét nemen valót, egyformán becsapott. Egy későbbi kor írója rengeteg elmarasztaló pletyka birtokában bizonyára világosan látja majd a konkrét tények aránytalan csekélységét a nagy hűhóhoz képest.

A legtöbb tehetség lassú méreggel emészti el magát s egész életével fizet rá, hogy alkotónak született. Csupán a mérgek különbözök. Némelyik mosolygó halottat formál áldozatából, a másik meg feldúlja, rémítővé teszi arca isteni vonásait. Ady életmérgeből hiányzott az a megtévesztő párfium, mely nem egy, nálánál semmivel sem jobb s mégis nagyrebecsült kortársának szalonkabátjából árad. Ady, az örök véndiák, a tapasztalatlan gyermeki lélek, maga is dolgozott rossz hírnevén. Vele született őszinteségének túlzásával vall meg olyasmit is, amit sok, ugyanabban a mocsárban lubickoló kortársa szerencsésen eltitkol. Érdekes, hogy sokszor egész kis társaságok, sőt társadalmak bünei hogyan tudnak az Eulenspiegel-csinyek s a Simplicissimus-adomák módjára egyetlen bűnbak alakjában koncentrálni. Más is volt olyan elesett, olyan beteg, mint ő, csak éppen nem írta meg *Mihályi Rozália csókját*, avagy *A magyar Pimodánt*. Ady kannibáli novellája jó példa arra, hogy mekkora távolság tátonghat valóság és költészet között, ha még annyira reális is az a tragikus mag, melyből egy szembekapó vallomás groteszk virága sarjadt. *A Magyar Pimodán*, az alkohol e legszomorúbb himnusza, a legelkeseredettebb szofizma, zseniális-délibábos fejtegetése annak a tannak, hogy a rendetlen élet felsőbbrendű értelemben egyedüli vígasza a Duna-tájjra vetődött zseninek. Ady még a predestináció tanával is hajlandó alátámasztani tételét, hogy a veszett fejszének legalább nyelét megtalálja. Csak *A vár-úr szemérem-öve* c. versét kell elolvasnunk, s látjuk, micsoda nyakatekert logikával szerencsélkedik Ady a szerencsétlenségben. Csoda-é, ha teste-lelke ebek harmincadjára került? Hiszen maga is szívesen terjeszti magáról mindenféle zseni-korhelyek, alkohol- és szerelem-áldozatok, mámorfejedelmek fizikai és szellemi revelációit. Természetes, hogy ezzel a tragikomikus pózzal kiszolgáltatta s rosszabbnak tüntette fel magát, mint amilyen valójában volt. Csoda-é, ha nem mindig jól megválogatott barátai, bámulói megemlékezéseiben már torzképpé válik ez a kép? Adynak van néhány igaz barátja, akik maguk is számottevő egyéniségek. Nem mindennapos barátok, el-elkerülik Adyt, mert a költőfejedelem nem könnyű társaság, rendkívüliségének tudata bántón tüntet minden szavában, gesztusában. Ez a néhány jó barát ismeri őt s azóta is hallgat esendőségeiről, a géniusz kedvéért. De Adynak, aki szeretetre vágyott s folyvást menekül az emberek elől, jól esett az irodalmi viaszfigurák társasága is, akik tanítványai lettek kocsmában és irodalomban. Mi mindent beszélhetett előtük Ady, hiúságból, unalomból, hogy megoldatlan titoknak, beszéd és vita tárgyának, a maga távollétében örök témának játssza ki magát és végül unottan rázza le őket magáról. De hát hogyan meneküljön tőlük, intellektuellt férfiaktól és nőktől, akik szavát lesték s odadobott megjegyzéseim rágódtak? Egy hajótörés alkalmával a kapitány emberevők közé került. Tüstént kikötöttek s nekiláttak a kivégzéséhez. A kapitánynak eszébe jutott, hogy a vadak nem bántják az örülteket. Nosza, elkezdett furcsábbnál-furcsább grimaszokat vágni, a haját tépte, ugrált és röhögött. A vadak azt hitték, hogy megbolondult, tüstént eloldták kötelékeit s körültáncolták, mint valami szentet. Erre a történetre gondolunk, valahányszor

egy-egy éveken át kitartó Ady-kullancs hirtelen túrkálni kezd a „mester“ polgári becsületében, kinek egykor évekig tömjénező csatlósa volt. S talán ezektől származnak azok a vadromantikus mesék is, melyek Adyt görbetükröben mutogatják. Ady csakugyan mélységesen vétett ellenük. Nagyobb lett náluk, akik azt hitték, hogy a zseni kaftánjának érintésétől már maguk is zsenikké lobbantak s bevonulnak a halhatatlanságba. Ennél nagyobb bűn nem is lehet a nagy költők lándzsahordozói szemében.

Ady nagy költő volt s szerencsétlen gyermek. Egyetlent szeretett igazán: költészetét. Ezért mindent feláldozott, ha helyzete kényyszerítette. Vére a túlságos szeretet vagy gyűlölet hevében lobog, s hogy kit szeret, kit gyűlöl s meddig, talán maga sem tudta volna megmondani. Gyűlöli Tiszát, de szereti Kozma Andort, noha Kozma szenvedélyes Tisza-barát. S szereti Gyulai Pált, a hagyomány félelmetes örét. Mert Kozma sokra tartja a tehetségét s Gyulai Pál egyszer megdicséri *A halát rokonát*. Ilyen a költő, Ady százszorosan ilyen. Szíve hűtlen az eszéhez, esze a szívéhez. Ady örökké haragszik, mert nem méltányolják eléggé, örökké új hódolókat keres, szikkadt talajként issza a dicséret langy esőjét s haragban, szeretetben hűtlenedik. Élete örök elvágakozás egy jobbnak képzelt környezetbe s tulajdon költői érdeke válságos pillanataiban nem tudott különbséget tenni legbensőbb, legtehetségesebb barátai s a kis Ady-majmolók között. Ady elvagyódik azoktól, akik jóltevői, új, kétes frigyekért régi frigyeket szakít szét: egész élete ennek a lázas váagnak tragikomikus csődje. Ady meg akarja hódítani az egész magyar közönséget, hasztalanul. Ady független úr akar lenni, de hasztalanul. Örökké egy helyben maradt, szegényen, anyagi gondok közt, arcán a kitartottság szégyenbélyegével.

Ahelyett, hogy szennyesét teregetnök ki, mentsük őt lelke mélyén szunnyadó naivságával, szép mesével, mellyel egy fiatalon feloszlott esendő embert, aki nagy poéta volt, menteni illik. Higyjük el, hogy minden tartozását pénzben is megadta volna, ha módjában lett volna. Higyjük, hogy a száműzött fejedelem szerepét játszotta, aki máról holnapra elvesztett trónjához jut, megjutalmazza jóltevőit s göggel vágja oda: *Mehettek, nincs szükségem rátok!* Hibája-é egészen, hogy a száműzés holtáig tartott? Ne tagadjuk meg tőle, az álmok fejedelmétől, ezt a sovány, gyermeki mentséget. Higyjük el, hogy nem becsületét vesztette el, csupán becsületének látszatát, ami a legnagyobb társadalmi bűn. Hozzuk fel védelmére, hogy sok más író, semmivel sem jobb nála, csupán ügyesebb és szerencsésebb, a kettészakadt társadalom mindkét rétegében boldogult, idvezült s finomabb és ravaszabb formák közt jutott pénzéhez, melyet Ady mindhalálig csak várt. Mert pénze, valóban sok, sohasem volt s ő mindig csak *morzsáit* kapta *a dukált arany*nak. Mentsük őt „sorsának ellopójával“, a disznófejű nagyúrral, aki holmi tőzsdespekuláns képében csorgatta ki duzzadt tarsolyából azt a pénzt, mely Adyt, a költőt, joggal megillette volna.

A költő élete, élő szava sokszor csak dadogás: lázas készülődés.

egy nagy vallomáshoz. Amit mond, amit tesz, egyeztetésre, felülbírálatra szoruló első fogalmazás, tele törléssel, sokszor az olvashatatlan-sáig. Műve: az utolsó. Ady, az ember, holta napjáig sem tudta magát kimagyarázni. Elvérzett, bemocskolódtott a magyar dilemmákban. Emberi gyarlóságának torzított képét minden közkézen forgó vagy eztán nyilvánosságra kerülő s örökké tisztázatlan adathalmaz helyett *költészete* enyhíti igazivá, valóvá.

Ady a legönzőbb, legegocentrikusabb lírikusunk. Magát szereti a szerelemben, magáról mintázza fajának képét s hitetlen Tamásként vergődik Isten-hitéért. Költészete megdöbbentő, brutálisan őszinte önvallomás. Csak élménye van, semmi más. S minden élmény, legyen az nő, haza, Isten, ha még oly közös emberi is, nála mindenkor az első személy szinte profán közvetlenségével fejeződik ki. Ady szerelmi lírája? Mily furcsán hangzik ez. Inkább azt írjuk: *Én és a nő*. Ady hazafias versei! Inkább azt írjuk: *Én és a hazám*. És Isten-versei. Valóban ez a helyes elnevezés, ha „vallásos” költészetéről beszélünk. *Én és az Isten*. Mindenütt a tüntető *Én*. Ez a legkülönösebb magyar Én Ady ifjúkori verseiben még hagyományos hatások, kölcsönzések limloma közt botorkál. Aztán hirtelen megizmosodva a legőszintébb, legönzőbb, legtermészetesebb sorrendben vonatkozik az Élet három nagy problémájához. Isten csak az első rendetlen szívveréssel jut igazán szóhoz Adyban, a pogány-keresztényben, a paraszt Apollóban.

1. Én és a Nő.

Ady rendkívülinek, titokzatosnak, egyetlennek, a jó és a rossz végletének érzi magát. Természetes, hogy nőinek is ez a végzetük. S még egy: hogy Adyt szolgálják. Anyja csak azért volt olyan szép, hogy megteremje, megfoganja a legbizarabb, legszomorúbb fiút, az átok sarját, a pacsirta-álcás sirályt. A költő exotikus színekét használ, hogy egy tisztos falusi szépséget különössé, rendkívülivé tegyen: dió-szeme lángban égett, csipője ringott, a büszke kreol-arca vakított, szeme, vágya, eper-ajka, szivecsókja mindig könnyes... Szinte halljuk a kíséző menydörgést, Ady tragikus, fenséges születésekor. Léda alakja, lelke, egész mivolta Ady lelkének visszénye. Viszonyuk merő érzéki gyötrődés és szomorúság, meddőség, egy meg nem születő, másokra szállt gyermek siratása, felleg-bölcsőjének ringatása. Látványos átokvertség, tündökletes mártir-glória. Ő és Léda két kárhóztó angyal. Ha Lédával a bálban megjelennek, boldog mátkapárok futnak előlük s a termen a halál szele fúj át. Ady Lédára aggatja rendkívüliségének sok-sok fejedelmi díszét, hogy majdan, a szakítás kegyetlen józanságában, visszakövetelje tőle egytől-egyig, feledésének gazdag úr-palástján kívül. Léda szeme áldott csodáknak tükre, mert őt nézte, Adyt. A legszebb asszony, mert őt szereti. A könnyek asszonya, akár az édesanyja. A szfinkszek asszonya. Szent talány, mindig új. Pusztító asszony. Mondjuk ki: adys asszony. Egészen a maga szenvedélyéhez hangolja, a maga képére teremti újra. Lédából is szirtkeken járó, szótlán csókú, megszólalásra zuhanó árnyék lesz,

a meséké, a hallucinációé. Léda minden hatalomnál hatalmasabb, Ady jóvoltából. De azért hiába kísért hófehéren. A költő a leghavasabb, legszebb éjen is beszenyeezi, saját lelkéből felcibálja, befoltozza gyanúval, váddal, bepaskolja mérges csalánnal. Aztán kikacagja Léda árnyát, feléje fúj s elbocsájtja. Lédának ki kell vetköznie csöndes, asszonyi gesztusaiból. Illatos haja nagyon is síma, fehér nyaka nagyon is fehér: rajta, átkozza, marja őt és sikoltson! Nyugalom, szelíd béke, kéz a kézben? Ritka élmény a Léda-versekben. Csókos ütközetek dúlnak itten. Két lankadt szárnyú héjamadár ők, egymás húsába bele-tépők, lehullók az őszi avaron. Ebben az ujjongásban van valami a temetési kar énekéből. Ady úgy szeret, mintha először és utóljára szeretne. Az elkésettség mohóságával, a hirtelen elmúlás remegésével. Inkább hideglelés ez, mint szerelem. Szinte azt hisszük, hogy Ady szerelme könnyebb testi sérülésekkel jár. Örök csókvágy s mégis csóktalanság. Léda mimeli a költőt, fokoznia, túloznia kell magát. Léda, akinek zsarnokiságát Ady annyira emlegeti, tulajdonképpen Ady szeszélyének rabja. Ady vezeti őt s mindenütt Ady van elől. A fiatal költő rohan, rohan, rohan fekete paripán, ifjú isten, ura erőnek, ölni gyáva cenkeket . . . míg Léda valahol hátul kullog s a vers utolsó sorában csendül meg a neve. Ez a Faust-Ady hamar magára hagyja nőjét, mihelyt az érzéki zsbongásnak vége. Faust-Ady fekete hold éjszakáján, élet, bor, asszonyok múltán, egyedül, félig halottan fekszik egy romantikus tájon. Arnyékok, asszonyok kara veszi körül.

Arnyékok kara:

Csirátlan csókok csillagos rendje,
Örvények, vágyak, nagy áldomások,
Ember-sors titka s kicsike tett:
Ez volt ő.
Alleluja, alleluja,
Nádas Ér partján született.

Asszonyok kara:

Aludj, aludj,
Aludj, te szegény,
Dalos szomorú,
Gyöngé szomorú,
Csókos szomorú,
Csunya legény,
Barna legény,
Aludj, aludj.

Arnyékok kara:

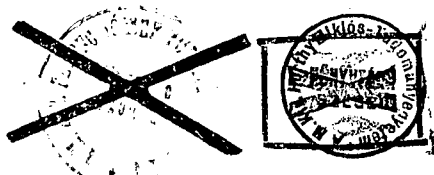
Im, jött Keletről, Nap fia szinte.
Táncos csillagok csalták Nyugatra.
Hagyjuk aludni. Megérkezett.
Bús útját,
Alleluja, alleluja,
Kínnal rakták ki asszony-kezek.

Hol maradt Lédá? Névtelenül lappang, a vers végén. Rossz asszonyoknak mondja a költő, aki ébren, kevélyen őrzi a szívét. Nem udvarias szerelmes ez az Ady. Petőfi gentleman hozzá képest.

Lédának különös utakat kell megtennie. Él kell mennie Bihar vezér földjére a költővel, ki a sírokat törli, a holtakat serkenti. Lédának halott arának kell lennie, temetésdit játszania, mert kedvese: halott mátkafi. Bús asszony-sírkőnek kell lennie Ady sírjánál. Két szép nyomorult ember ők. Lakodalmas házuk a temető. Koporsóban fekszenek mindketten. Lédá a legjobb. Lédá a legrosszabb. Vágyik rá s szeretne elszakadni tőle. Sem vele, sem nélküle nem tud élni, éveken keresztül. Fut tőle, mint önmaga elől. Azt kívánja, hogy a vonatok, melyek hozzá viszik, járjanak rosszul. Csak jönné más asszony! — halljuk már az *Uj versek*-ben, a Lédá-szerelem tavaszán. Petőfi halhatatlannak hiszi szerelmes dalait, mert a mennyből eredtek, a lyányka kék szeméből. Nem tudja, minek nevezze kedvesét s a legtúlzóbb jelzők közt válogat. Petőfi, a tizenkilencedik század legszenvedélyesebb önérzete, beteg szellőként suttog a kedves mellett s haragos dalai megszelídülnek egy nagy érzésben, a szerelem rózsálcái közt. Azt mondja, hogy a lyányka egyetlen pillantásában több poézis van, mint valamennyi versében. A *Szeptember végén* elégikus ifja egészen jelentéktelen ember is lehetne: Petőfi csak a vers művészetében van jelen. Ady is forrón keresgél a szavak közt, melyek Lédára jellemzők. S milyennek látja, nevezi őt? Angyalnak, ördögnek, sőt — Baudelairei merészséggel — tunya dögnék, stb. Ime, a rajongás, a féktelen fantázia két lehetősége: ott az istenítés káprázatos fénye, itt az átokvertség, a jóság-rosszaság női ikerszörnyetege. Mindkét nő felső fokot kap, Petőfié tündéri bűbajt, Adyé ördögi, angyali keverék. Vajjon az Élet Júliája és Lédája ennyire különbözőt egymástól?

Ady beteges kacagástól, görcsös fuldoklástól visszhangos Lédaszimfóniájából csak elvéve száll a hegedűk békiült hangjaival egyikét szerelmi dal. Ady király s Lédát királynővé koronázza, ócska konflisuk udvari fogattá szépül, a nép miattuk tolong a boulevardokon s alázattal hódol az isteni, szerelem-verte párnak:

Királyném, kigyúltak a lángok,
Aranyos hintómk, ime, száll,
Ma a nép közé vegyülünk el,
Te a királyné s én a király.
Lásd, ez a fényes kocsitenger,
A villámfényes fák alatt
Mi érettünk hullámszik, fénylik,
Hogy téged s engem lássanak.
Királyném, bocsásd le a fátylad:
Ma este kegyosztók leszünk.
(Döcög, döcög az ócska konflis
És mi sápadtan reszketünk.)

Királyném, megölnek a vágyak.
 Sohse vágyott, mint te meg én,
 Földi pár úgy az élet-csúcsra
 És sohse volt még ily szegény.
 Vágy, élet és sugár a lelkünk
 És utunk mégis koldus-út,
 Jogunk van minden fényességhez,
 Amit az élet adni tud.
 Király vagyok és te királyné,
 Hát trónunk sohse lesz nekünk?
 (Döcög, döcög az ócska konflis
 És mi sápadtan reszketünk.)

Mennyire elüt ez a vers Ady vértolulásos, vonagló Léda-ver-seitől! A gesztus itt is fejedelmi még; látszik, hogy ez a pihenő, pi-hegő pár a szerelem önkívületének tetőfokáról szállt alá s keveset fog időzni a „völgyi erkölcsök tisztos, síma útján“. De ez a néhány pillanat egészen idegen az Ady-olvasónak. Nem hallja a végzet mennydörgését, nem érzi az átok lidércnyomását, csak valami végtelen, szomorú, édesbús életvágyát. Ady még lejjebb száll egy későbbi költeményében: eljut az átlagember, a szerelmes ember, a szerelmétől elvált szerelmes közös hangulatához:

Tengerpart, alkony, kis hotel-szoba.
 Elment, nem látom többé már soha,
 Elment, nem látom többé már soha.

Egy virágot a pamlagon hagyott,
 Megölelem az ócska pamlagot,
 Megölelem az ócska pamlagot.

Parfümjé szálldos csókosan körül,
 Lent zúg a tenger, a tenger örül,
 Lent zúg a tenger, a tenger örül.

Egy Fárosz lángol messze valahol,
 Jőjj édesem, lent a tenger dalol,
 Jőjj édesem, lent a tenger dalol.

A daloló vad tengert hallgatom,
 És álmodom az ócska pamlagon,
 És álmodom az ócska pamlagon.

Itt pihent, csókolt, az ölembe hullt,
 Dalol a tenger és dalol a mult,
 Dalol a tenger és dalol a mult.

Szép vers. Azt mondhatnók, hogy legkitünőbb kabaréversek közül való. Heltai Jenő is megírhatta volna. Nem jellemző Adyra.

Nála nem a boldog vagy boldogtalan szerelmet látjuk, vágyat, epe-
dést, beteljesülést vagy a csalódás keserűségét, az elválás éles kínját.
Nála a szerelem fizikai és lelki átka kísért, a szerelem kielégíthet-
lenségének, meddő vergődésének átka. Ady szerelme az örület rend-
ellenességével hat; érzéki tobzódás, az elalvás határán járó lankadt-
ság s harsogó önimádat ennek a skálának három fő hangja. Kísérjük
el Adyt és Lédát egy csókos ütközet, az egymás húsába tépés deli-
riuma után. Otthon vagyunk, a költő szülőföldjén. A legszebb séta ez,
bölcső-helye körül. Ady, aki nem tud szerelmes verset írni kedvesé-
hez, annál szebbet dalol önmagához. S a vers legtetejére hág, hogy
be ne teljék a maga rendkívüliségével:

Ez itt a Bencze, látod-e?:
Szelíd, széles domb s méla lanka,
Tán klastrom állt itt egykoron,
Bencze-nap éjén köd-torony
Fehérlik s kong sülyedt harangja.

Ez itt az Ér, a mi folyónk,
Ős dicsőségű Kraszna-árok.
Most száraz, szomorú, repedt,
Asszonyom, tépjek-e neked
Medréből egy-két holt virágot?

Ez itt a Kótó, volt falu,
Elsülyedt vagy turk horda dűlta,
Csupa legendák és jelek.
Itt akartam járni veled
És most gyerünk be a falunkba.

Ez itt falu, az én falum,
Innen jöttem és ide térek..
Mindszentnek hívják hasztalan,
Mert minden gonosz rajtavan,
S itt, jaj, átkos, fojtó az élet.

Ez itt pedig magam vagyok,
Régi tüzek fekete üszke
S fölöttünk végzet-szél fütyöl,
Szaladj tőlem, átkozz, gyűlölj,
Avagy légy rám újjongva büszke.

Ime, itt csúcsosodik ki Ady Léda-költészete. Önmön maga kul-
tuszává lesz. A nagy sorsra született költőnek az asszony is csak
udvarhölgy lehet. Lédának két lehetősége van: átok vagy újjongás..
Mást nem tud tőle kérni Ady, természetének, egész mivoltának két
végső pólusa szerint. Azaz: vagy hagyja el őt a nő, vagy hódoljon
be s ő az első helyet adja neki a kíséretében. Ime, a magába szerelmes
Ady a Júliába szerelmes Petőfivel szemben. Ady nem megy a nő

után: az jön érte. A szerelemben pedig mindig a meghódított parancsol; ezért úr Ady, a szeszély, az asszonyi kiszámíthatatlanság háttáráig. S hamar be is telik a nővel, mert csak a testét táncolta körül, mint egy beteg fetisimádó, de a lelkébe nem pillantott soha. A hímnek mekkora gögje lappang ebben a három sorban:

Ők a semmiség és a világ
S nekik viszem az Élet-vásárból
A legszebb vásárfiát.

Asszonyai még stílusához is alkalmazkodnak. Egykor, ha majd ezek a levelek napfényre kerülnek, bőven lesz részünk adys szerelmes levelekben. Csak Bertukanak, Ady későbbi feleségének leveleit kell átfutnunk. Ime, néhány sor: „Éreznie kell ott messze, a tudós doktorok fennhatósága alatt, hogy egy kis lyány kérlelhetetlen zsarnoksága, szomorú és lemondó szilaj vígsága fonódik át a nyakán... Én végtelenül szeretem s tegnap-ébredő furcsa, kicsi lényem igazi melegét teszem a lába elé“.

Léda reális mivoltára következtetni Ady ábrázolása után kész nevetség volna. Talán egyetlen fizikai vonását említi mindvégig: Lédanak „zöld“ a szeme. De ebben a zöld szemben is Ady képe tükröződik: cimbóriái dőzsölnek benne, a Mámor, a Halál s az Isten. A nő mindenkor anyag a költőnek, melyet megolvaszt s újjá formál fantáziája műhelyében. Így válik Vajdánál egy hétköznapi, könnyűvérű szép dáma minden nők nőjévé. De míg Adynak legegocentrikusabb magyar társa, Vajda is meg tud semmisülni, hogy Montblanc magasságnyira, minden égi és földi jóság, szépség, hatalmasság eszményévé építse gyarló nője bálványát, Ady voltaképpen reális másolója romantikus önmagának; csak saját mivoltához marad hű, mikor önmaga testét-lelkét álmodja Léda asszonyba. Léda romantikus Ady-képe: bús asszony-ember, de lelke Nap üszke, szomorú szemű, de nagyszomjú, büszke Didó királynő, csókolva is vádló, beteg csókú, de mindenre váró, biborra termett, egyetlen egy némben: S most kérdezzük ki Adyt magát. Ady nem bús férfi? Lelke nem Nap üszke? Szeme nem szomorú? Nem nagyszomjú, nem büszke, nem beteg csókú, nem mindenre váró, nem biborra termett egyetlen egy férfi? Hányszor beszél erről köteteken keresztül! Ady egyszerűen kifordítja önmagát s kész önmagának mása, a Nő.

Házasságáig Léda az egyetlen igazi asszonya, kinek rendkívüli hatását költészetén is érezni. Adyra a legnagyobb, legdöntőbb hatást tudja gyakorolni, amennyire ez az uralkodó hajlamú Adymál lehetséges. Féken tartja asszonyias akaratlanságát, magához nyügzí, közvetve irányt szab neki. Ez a viszony egybeesik Ady ifjúi feltímésével. Izgatja fantáziáját s Léda a Távolság, a *mindent megszépítő messzeség* optikai csalásával teszi magát tűrhetővé, kívánatosá. Ez az anyáskodó szerelem meghatja a hiú és gyermeki Adyt. De ahogy kezd ismert költő lenni s ahogy Páris való képe egyre megszokot-

tabb előtte, a viszony lazul s az illúzió is hervadni kezd Léda asszonnyal együtt. Kiderül, hogy Ady nem behódoló szerelmes, hanem meghódított s kedveskedéssel, hízelkedéssel, asszonyi fifikával tartott, ámított, elvakított gyermek. Mihelyst az illúzió szétfoszlik, Ady lerázza titkon már rég unt terhét. Ady nem hitestársi sorsra termett, ő minden önfeláldozásra képtelen. Másnak, a nőnek kell magát feláldoznia, neki. Megtörtént. Ady kijutott Párisba, boldog volt, Léda asszony megismerteti a francia írókkal, segít néhány vers átültetésénél, kalauzolja több irányban. Ady kiforr, nagy költő lesz s ezzel Léda asszony megtette kötelességét. Százszori összeveszés és kibékülés nagy poklai és kis menyországi után jön végül a százegyedik szakítás. Ady egyszerűen odébb áll. A válás elég brutális, férfiatlan. Jellemző Adyra. Ugy válik Lédától, mint valami hisztériás nő. Sziszegése, mit a vergődő, kétségbeesett nő után küld, kígyósziszegés. Ady, aki nem zúzza és nem vágja, csak „megkarmolja“ az „agg rozmárok arcát“, macska módjára végez Lédával is, asszonyosan, fojtott lihegéssel. Visszakéri a sok-sok díszet, mit kedvesére aggatott. Letagadja a szép szavakat, miket valaha mondott. Az egész Léda-élmény jelentéktelen semmisség volt s az ő ráfogása, belemagyarázása tette széppé. Mi volt a Léda vétke? Nem tudjuk. Valószínűleg: az Ady unalma. A teljes megvetés, lenézés hangján szól hozzá, mint aki évekig tartott rabságát keserüli s hallatlan megraboltatására eszmél. Léda csak kérdőjel volt s csupán Ady által lett beteljesedve. Akkor született, mikor Ady arra érdemesítette, hogy észrevegye; s akkor halt meg, mikor eltaszította magától.

*

Ady új szerelmek karjaiba veti magát: de nagy vers egyikből sem fakad. Egy sereg névtelen asszony és lány futkossa körül. A szerelem férges almái ezek: lehetnek szépek, fiatalok, de csaknem kivétel nélkül hisztérikák, a szerelem számozatlan fiákerei, valahol a tisztességes polgári nők és a körutak liliomai között. Magányos vagy csaknem szabad, önálló nők, „fiús“ életet élők, olyasfélék, akik napilapok apróhirdetéseiben mondják el vallomásaikat s egy csipetnyi irodalomszeretettük, valóban: kokottromantikájuk szerint „örülten“ tudnak bomlani filmszínészek és japánok, iparlovagok és divatos költők után. Mikor az öreg Boncza Adynak néhány jóbarátját — áradozásuk után — afelől is megkérdezi, hogy a lányukat hozzáadnák-e Adyhoz: azok csak ötölnék, hatolnak. Ady nőiről is bizonyára ugyanezt a választ kapta volna Ady valamelyik rokona; ha utánuk kérdezősködött volna. Nagy nő igazán nincs köztük, de igen megértők lehettek, stílusban, gesztusban Ady-majmolók. Legtöbbjüket inkább Ady hírhedsége, mintsem híre s egyénisége vonzza. Ady maga is érezhette ezt s méltán folyamodik a légycsapóhoz.

Ady Párisban már beteg. A Léda-szerelmet ez a kínos tudat felhőzi. Egyéb életkörülmények, írói sikertelenség, anyagi gondok, stb. magukban még bajosan igazolhatnák ezt a sötét világnézetet. Ady lelkében örökös lélekjárás van, kripta-illat, köd. Ő a Halál roko-

na, lelke gonosz tárnáktól van általverve, vérvevő álom-fickók tanyáznak benne, lelke mélyén mocsár: a fürtelem. Szeme, szíve, gerince béna, feje zúg, kerüli az álom. Ady szerelmi költészetébe testének rossz szellemei is beavatkoznak. Így formálódik lehangoló, megbotránkoztató felfogása a nőről. A nőt kicsinylő férfi nem egészséges férfi: beteg, vagy kiélt hím. Az egészséges férfi szépnek, jónak látja, képzei a nőt. A beteg a maga képmására festi. Ady, az egészséges ifjú még a teremtés koronájának hiszi a nőt, később, a serdülő évek szabados életében mind jobban lelkébe fészkel magát a fanyarság. Ez még mindig csak póz, az ifjú dala az öregeségről, az egészség dala a betegségről, a reménységé a reménytelenségről. Első nagy kötetében, az *Uj versek*ben már minden jel a beállt katasztrófáról árulkodik, mely Ady testiségén át lelkiségét is eldönti. Szinte érezzük Ady rejtegetett s akasztófahumorba fojtott megdöbbenését: Szépnek, egészségesnek születtem, szerelemre tettem s féreg rág bennem. Nem tudok vele megküzdeni, mert nincsen erős akaratom; a halált eresztettem a házamba s nincs erőm, hogy csak a kapufélfáig is kiverhessem. A fiatal hetykeséggel kicsinyelt átlagemberi ideál, feleség, gyermek, mint vesztett lehetőség, így válik sokszor megsiratott életideállá, életvággyá. Ady beteg teste egyetlen nő számára is elvesztette létjogosultságát, fantáziája tehát a szerelem szállóvendégeihez sodorja. Egyik nőtől a másikig, behunytt szemmel, a férfi teljes vakságával. Pillanatnyi mámor, hirtelen fellángolása egy fixa ideának: most, ez az igazi; a többi rossz álom volt. Aztán jön az ébredés, a hirtelen unalom, aléltóság. Ady női rosszúl járnak; eltévesztették a házszámot s a felsülés idegenkedésével rebbennek szanaszéjjel. Így tart házasságáig. Ifjú felesége már csak „úrasztali kenyér“ a szegény magyar Léfiánnak.

A serdülő költők hamis pesszimizmusa Adyban, a férfiban: igaz valóság lesz, a legszomorúbb. A nővel való harca tulajdonképpen nem a férfi és a nő titáni viaskodása, mint sokan Adyról állítják. Ady ehhez a felsőbbrendű küzdelemhez sohasem jutott el. Nincs is joga hozzá, hiszen kivétel ő, egy kisebbség, a beteg testű emberek kivétele. Szerelmi lirája a betegség harca az egészséggel, az egészségért. Önmaga elesettségére eszmélés és kivágyakozás a mocsárból. Nincs akarata hozzá, pedig meg tudná találni a vesztett fejszének — nyelét. Maga dob el magától minden lehetőséget. Koravénysége kétségbeejti s csak tovább sodorja végzetében. Minden pillanat kínálkozó örömekre eszmélteti, melyeket tantaluszi gyötrellem gyanánt kínál az élet. Micsoda kín lehetett számára érezni a korlátot, melyet sorsa, balszerencséje, önmaga s az életet-bírók, a sokáig fiatalok, egészségesek közé vont! Vére, betegen is, magában csörgeti veleszületett életigenlését s ereje fogytán bár, szétküldi az erekbe az ifjúság minden vágyát. Ady testi csődjéből, az alkohollal, rendetlen életmóddal csak táplált férgesség és a megraboltságukban hangosan követelő férfi-esztendők életvágynak tragikomikus keverékéből fakad Ady ismert közérzete, az „úgy vagyok, hogy sehogy sem vagyok“, a helyét nem lelés, a céltalanság, a nyugtalan jövés-menés; az a han-

gulat, melynek nevét hasztalan kutatja a költő, az a neuraszténia, mely a Verlaine-i „sans raison“ látszatával oly mélyen tud pusztítani a lélekben. Ady a szerelemből kizárt ember fokozott nyugtalanságával keresi a szerelmet és szerelmi hallucinációban, perversitásban feneklik meg. Adyt sokan érzéki költőnek tartják, pedig nem az: csak az akar lenni. Az érzékiség korán cserben hagyta, ezért telik meg szerelmi költészete a csók unalmasságig emlegetésével, az ájulásig csók-kal, minden erotika képzetével. Ady nem annyira gyakorolja a csókot, mint inkább magyarázza, fejtegeti, szinte filozófiai gesztussal ötleteket mond róla, csók-kérő daganatról beszél, mely még a sírban sem fog lelohadni, csók-palotáról, lihegő szerelmesekről, s mi végtelenül sajnáljuk őt. Órákig elhallgatja a friss szeretőket, szavakban éli ki magát. Nem érzékiség ez, hanem annak keresése; nem szenvedély, nem tűz, hanem csak az ál-érzékiség tűzi-játéka. Mindenki szeret Ady szerelem-házában: a parton álló ezer asszony, a Hóvár-bérccek alatt a zuhogó patakon, Ady-pallón, egymáshoz futó tüzes, ifjú, szűz lányok, legények, a csókpalota ezer asszonya, ezer szobában, várva pihegő, forró nagy asszonyok; a csók-csatatér lovagai, az árkangyal méhükbe fogadó lányok, mind, mind, csak ő, a *szomorú him* nem szeret igazán soha. Lázárja a csóknak, holott csók-úrnak született. Érzékisége így válik valóban szimbólummá, szenvedélye a szenvedély látszatává. Az egészséges ember — legyen világnagyság vagy útszéli szatócs — az ifjúság egészséges boldogságát vagy boldogtalanságát újjongja, hogy hitestársá, apává, vagy csöndes agglegénnyé szelídüljön. Adynak óperencia ez, melyre holtáig emésztődve vágyik. S így lesz olcsó vígasztalója, pillanatnyi búfelejtője az alkohol mellett a csók, a gyönyör szabados izgalma, melyben voltaképp oly kevés része volt. Valójában gyötrelm ez a szerelem: nem *víg ajándék*, hanem *ravatalos, halálos-víg torna*. Innét van, hogy Ady, aki a csókról, mint mindennek ősforrásáról oly szépen tud énekelni, néha holmi brillantinos hajú vén kéjenc álmával, ama bizonyos parfümös, kis nadrággal, finom batiszt-játék szeráji képével ábrándít ki.

A szeretkező, érzékieskedő Ady megdöbrent, lehangol, elidegenít: Ady, a tisztaság énekes, étheri magasságokba ragad. Isteni természet-képek libegnek előttünk ezekben a dalokban: mind, mind az egészség diadalmasai. Ady, szíve legmélyén, az egészség szerelmese, a Patyolaté, a Kalota-parti tájaké, egy földi boldogságé, melyet maga eljátszott már s egyre átszellemültebben *csodák föntjén* keres mindhalálig. Ady igazi szerelmes versei szerelmi ciklusain kívül vannak s e remekszép élet-himnuszok tetőzik liráját. Hogy szívja magába a záporvert mezők szűzi levegőjét, hogy issza a Napot, milyen áhítattal szemléli élet-halál játszú váltakozását, halhatatlanságát, a soha el nem tűnő, meg nem szűnő örök életet, melyben már csak két szomjas szeme fürödhetik meg!

2. Én és a Hazám.

Hogyan viszonylik hazájához a fiatal Ady? Megmutatja az *Új versek* két ellentétes versciklusa: *A magyar Ugaron* s *A daloló Páris*. Együtt mélysége és magassága reménytelenségnek és rajongásnak. Ki jött el a magyar faluból? Ki búcsúzik Siker asszonytól? Ady. Ki énekel a porban? Ki nem való a Tisza partjára? Ki költözik ki Átok-városból? Ki az, akinek lelkét kipányválták? Ki jött ide korán? Ki a Krisztusok mártirja? Ki az, akit a magyar iharfa lehúz s földje elűzött? Ady, Ady, Ady. Ekkora személyi sértődöttség nincs még egy lírikusunkban. Magyarországon minden Ady Endre ellen esküdött, Magyarország nagy ugar, a lelkek ~~tenet~~teremtője. Az Ady lelkéé s minden vele rokon léleké. A magyar messiások tragédiája is csak az ő panaszát erősíti s egy lesz tragédiájával. Vajda János is csak azért jut a költő eszébe, mert nem méltányolt költője korának. Ady-Vajda lesz belőle, mint ahogy a Vajdát kísérő Gina hirtelen Lédává változik.

Azt hinni, hogy a lehangoló Ugar-képek után se vége, se hossza Páris aposztrofálásának. Csalódunk. Mindössze négy vers beszél Párisról, a ciklus többi darabja fordítás, Baudelaire-ből, Ric-tus-ből, Verlaine-ből. Négy vers a nagy álmvárosról! S csupa személyi, önmagába tekintő vers. Ady a rég megunt szegény magyar ugarról többet tud mondani, mint az új, csodás Párisról. Páris gyönyörű, remekül érzem magam benne s punctum. Ne kérdezzetek. Még nem láttam egy múzeumát sem, még csak Léda asszonnyal s egy kis grizzettel társalogtam, még csak az éjjeli mulatókat jártam végig, de előre is kijelentem, hogy Budapesthez képest csuda ez a Páris.

Ady Sturm und Drangját éli ki ezekben az igaztalan, önző versekben.

Jöttem a Gangesz partjairól,
Hol álmodoztam déli verőn,
A szívem egy nagy harangvirág
S finom remegések: az erőm.

Gémes kút, malom alja, fokos,
Sivatag, lárma, durva kezek,
Vad csókok, bambák, álm-bakók.
A Tisza parton mit keresek?

Olyan ez a vers, mint egy remek test, melynek kezét-lábát lefagragták. Mi tette torzóvá? A költő lángoló türelmetlensége, mely mi-helyt felforr, magasra szökken, mint a hőt érző higany. Isteni képpel indul az első strofa. De a költő szeme előtt egyszerre összefolyik a világ s úgy csapja le a nyolcadik vers-sort, mint egy recsegő sorompót. Ady az egész magyar faj pusztulási kötelezettségét következteti a maga kudarcából, személyi sértődöttségéből. Pusztuljon el a magyar fa, az iharfa. Tölgyek között, nyomorultul miért élünk?

Ady nem titkolja keserű hangulatának okát: száz arcban is kínálta magát, vénleánykodott, de nem kellett. Otthon csak a tilinkós

álpasztorok, nyafogó ifjú-vének, finom kulturlegények kedves gyermekei Siker asszonynak. Ady mostohafia honának, nem kapta meg a várt elismerést. Ime, *A magyar Ugaron* ciklus keletkezésének története.

Olvassuk *A daloló Páris* legszebb versét (*A Gare de l'Est-en*):

Reggelre én már messze futok
S bomlottan sírok valahol:
Most sírni, nyögni nem merek én,
Páris dalol, dalol.

Én elmegyek most, hazamegyek,
Már sziszeg, dohog a vonat,
Még itt van Páris a szívemen
S elránt az alkonyat.

Most fűt bolond-sok álmod alá
A fűttyős, barna szörnyeteg.
Holnap fehérebb én leszek-e?
Vagy a svájci hegyek?

Holnap fehérebb én leszek, én,
Téli sírkeretek szele jó,
Küldi már csókjait nekem
A magyar Temető.

Óh, az élet nem nagy vigalom
Sohol. De ámulni lehet.
Szép ámulások szent városa,
Páris, Isten veled.

Az én hűtlen, beteg istenem
Úlje itt mindig vad torát:
A tűzcsovás felséges Öröm.
Dalolj, dalolj, tovább.

Tőled hallja a zsolnárokat
E koldus, zűrös, bús világ
S az életbe behazudunk
Egy kis harmóniát.

Dalolj, dalolj. Idegen fiad
Daltalan tájra megy, szegény:
Koldus zsvajját a magyar Ég
Oh, küldi már felém.

Fagyos lehellet és hullaszag
Száll ott minden virág felett.
Elátkozott hely. Nekem: hazám.
A naptalan Kelet.

Mégis megyek. Visszakövetel
A sorsom. S aztán meghalok,
Megölnek a daltalan szívek
S a vad pézsmaszagok.

Megölnek s nem lesz mámorom,
Kinyúlok bután, hidegen.
Páris, te óriás Daloló,
Dalolj mámort nekem.

Csipkésen, forrón, illatosan
Csak egyszer hullna még reám
S csókolná le a szemeimet
Egy párisi leány.

Az alkonyatban zengnének itt
Tovább a szent dalok.
Kivágtatna a vasszörnyeteg
És rajta egy halott.

Színekben, vakmerő képekben gazdag hallucináció. Ha ez a vers nem volna kétélű fegyver, poétikai órákon bátran taníthatnák belőle a költői fantázia ezerszeresítő képességét. Csupa nagyság, végtelenség. A költő szívében *Páris* fekszik. Az alkonyat *rántja* el, hazafelé. A vonat füttyös, barna *szörnyeteggé* nő. A költő meg fog halni, de nem pár láb hosszú sír várja, hanem a magyar *Temető*. Arca fehér, mint a *svájci hegyek*. A szél, mely körülcsapongja, *téli sirkertek szele*. Koldus zsvaj, fagyos lehellet, hullaszag minden virág felett. Ha Ady félelmyi rosszat mond hazájáról, talán letartóztatták volna. Így semmi baja sem történt. Hiszen aki olvassa versét, tüstént látja, hogy egyetlen szava sem való, csupám egy személyes érzékenység csodálatosan szép görögtüze kápráztat benne. Ady ágyúi, melyekkel honára céloz, túllőnek minden reális célponton. A végtelenségbe dörögnek. Ha Ady Franciaországban születik, bizonyára Kelet felé sóvárog s Párisról írja meg ezt a verset, melynek tulajdonképpeni magva a költőnek minden földi hazában mellőzöttségén való kesergés. Verlaine, Baudelaire Páris gyermekei, a nagy, daloló Párisé, mellyel szemben Ady csak magyar ugarról beszél. Pedig Baudelaire, Verlaine a Szajna partján sem boldogabb, elégedettebb poéták, mint Ady a magyar ugaron. Ha Ady számokban fejezte volna ki kétségbeesését, rajongását, nem tudnók ellenőrizni. Billiókban beszélne. Teremtő fantáziája áttör minden földrajzi mértékegységet. Páris; a Gangesz tája: boldog óperenciákká álmódott, messzi valóságok. Magyarország közeli valóság, azért válik minden Ugar rémképévé. Látta Ady az igazi Párist? Aligha. Páris ismeretlen, titokzatos, s Ady éltető ereje a mindent megszépítő meszszeség. A földnek soha el nem ért tájai szépek neki. Páris Thulén túli táj, s egy szerelmes asszony lakik benne. Ady, a hírért, szerelemért

sóvárgó ifjú, elveszti mámoros fejét s nem tudja, nem méri fel, hogy megsebzí, megbántja hazáját. Ez a mámor eltart egy darabig. De csak a költőt fogja el: a prózaíró Adyt soha. Leveleiben is panaszkodik, de határok közt. A rím, a ritmus, a vers lázító szelleme kellett ahhoz, hogy Ady a magyar Ugar s a daloló Páris párhuzamát megírja.

Azok, akik először mennek idegenbe, átélték ezt a válságot. A határon valami emberi szabadság, nemzetközi érzés szele csap meg. Könnyebbnek érezzük magunkat. Hétköznapi bajok, gondok, megszkott utcák, kellemetlen arcok, mind, de mind a hátunk mögött. Nem ismerjük az embereket, hát hogyan látnók őket szépnek, jónak, igaznak! Előttünk egy pompás, zsbongó város. Minden vonása új. A zaj kellemes zenévé olvad s a végtelen nagyság méretei gigantikus álmokat ébresztenek bennünk. Zsebünkben hazai pénz, biztos valuta. Elég egy időre. Legfeljebb a pénzváltóhoz kell mennünk. Itt nem vagyunk robotos páriák, kékjutazáson vagyunk. Reggel, mikor a munkások gyárba, a hivatalnokok hivatalba mennek, még boldog álomban szunynyadozunk. Kinézőnk a boulevardra: a jövő-menő emberek szép opera-személyzetnek látszanak. De álljunk csak be hivatalba, reggeltől estélig, fogyjék csak el hazulról hozott pénzünk, legyünk csak tanúi a külföld lokális hitványságainak, majd elmegy a kedvünk a nagy haza-öcsárlástól. Ady is átesett ezen. Eleinte „szerelmes hevületen” beszél a nagy városról, mint évek múlva írja; később nincs Léda, nem vonzza Párisban semmi. A fiatal Ady keserves újságírói évek után jött ki, visszautasított versek keserősége ég benne. Érti, hogy nagy költő s nem akarják észrevenni. Léda asszony szerelme: szikra, s Páris álmképén keresztül hatalmas tűzvészt támaszt benne. S kész a mérleg: Magyarország egy tizenhatodik századbeli feudális ország, Páris: álmváros. Egy ország ellen egy város. Majd kiábrándul belőle. A prózaíró Ady észre is veszi egy-egy pillanatra a szépséghibákat az istenítt hölgy arcán.

A *Vér és arany*-ban ez a végső, eszelős kétségbeesés már nincs meg. Egyelőre a robbanások utáni csend állt be a Sturm und Drangon átesett romantikus Adynál s az *Új versek* tüntető rakétái helyett a költő meleg szíve lobog felénk. Ott' gigantikusabb Ady, itt egyre emberibb. Önérzete, rendkívültségének tudata most is döntő. Az úri álmodók, a magyar messiások sokszor kerülnek szóba, a maga mártíromságán keresztül. Csupa objektív téma, mely ürüggyé válik, hogy Ady személyi érdekelttségét leplezze. Másokért jajgat, eltiport messiásokért, a legszemélyibb hangon. Az összes magyar zseni-tragédiák szála Ady sorsában csomóznak, az ő központi személyében, s egy országnak kell talpra szökkennie, hogy igazolja magát.

Ady sokféle változatban éneklí tovább a magyar Ugart. A Duna is azt vallja, hogy boldog népet erre sohasem látott, a Duna-táj fél-emberek, fél-nemzetecskék számára készült szégyen-kaloda. A magyar fa sorsa örök virágzás, míg más fák gyümölcsöznek is. A magyarság levitézlett, multjai elmultak, valamikor világ csodája volt, ma már csak jöttment. S a segítség, a fellázadás e sors ellen? Semmi. Legfeljebb négy-öt magyar hajol össze és búsul. A fővárosunk? Az

Életnek sohasem látott magyaros, zsidós, svábos és tótos megcsúfolása. Mindenki mindenkiért beteg itten, beteg századokért lakolva. Igazságosan hullunk ki az Idő rostáján, kedvét nem töltvén az Időnek.

S mégis mily fenséges sors ez. Ady, a vígasztalan hazafi, mint faldokló a szalmaszálba, úgy kapaszkodik ebbe a vígaszba. A magyar a legpoétább nemzet, a legszerencsétlenebb. Ady elvágyik s mégsem menekülhet innét. Hazájáé ő nagy haragjában, nagy hűtlenségében, szerelmes gondban, szomorúan magyar. Átkozni kellene s mégis áldja fáját. Ennyi emberséges bánatot nem adott volna más fajta neki. A magyar sorsnál tragikusabb és szebb sors nincsen Isten és emberek előtt. Ily szép, álmos, láncolt fajnál poétább faj nem élt soha. Szép ily végzetes néppel ugyanaznak tudni magunkat. Adyt, a rendkívülit, fajában is a rendkívüliség, a non plus ultra kapja meg: sorsának végletessége, fensége. Ady reménysége lidérc a keserűség ködében. Vígasztalása is: önámítás, költői ábránd. Újra meg újra visszazuhan magyar lethargiájába. Hiába látja, hogy a magyarság nagyot lendült a XIX. században s öröklött feudalizmusa ellenére európai méreteket kezd ölteni. Neki ez csak bakugrás. Ő olyan nagy igényeket támaszt maradozó nemzetével szemben, hogy azokat csak a csoda tudná megvalósítani. Sötét képei ellentétéül mindinkább a jövő irreálisan ideális fantóm-képei bővölik el. Adyban kivirágzik a politikai alkimista. Faust sorsát éli át a magyar ugar vegykonyhájában, nincsen Wagner-i türelme az elemek lassú meghódítására. A magyar valóság romantikus rajzából így alakul ki benne a jövő Magyarország romantikus rajza. Az egyetlen lehetőség: a forradalom. Adymak, az embernek és a művésznek a legnagyobb tévedése, csalódása ez.

A *Magyar Ugar*-ciklus mámoros rakétái ismét levegőbe röpkölnének. A költő szókincsében idegen elemek tűnnek fel s szerephez jut a hétköznapi szocializmus frazeológiája. Elnyomottak, magyarok és nem magyarok, fogjanak össze az eszme-barrikádokon. Május: a Jövő harsonája. Mindent le kell gyilkolni, ami ezeréves holmi. Dózsa György az új vezér, s az utca éneke zengjen. Mindenki testvére a költőnek, de grófok nem jöhetnek vele. Magyarországnak buta urai vannak, ez a baj. Ha összeszakad Ég és Föld, mégis más lesz Magyarország.

Ady eljut az anarchiáig, — kommunizmusig, ha úgy tetszik, s ezek a versei csaknem kivétel nélkül csapnivalóan rosszak. Az eféle szavak: bendő, köpködni, gyilkosok, dögvész, gazok, még a versben bújkáló igazságot is kompromittálják. Ady, a pacsirta-álcás sirály, a csordanyelv gyűlölöje, maga is közeledik a csordanyelvhez.

Komoly szocialista versei, a Magyar Ugarról írt versek körülírásai. Ott még általánosságban lázong, itt már szinte névsort olvas s rámutat gyűlöletének tárgyára. Ez a lázas korszak: kommentár, széljegyzetek régebbi politikai verseihez. Régi sebek felszakadása s elgennyesedése ez. Ady minden lehetőségét kihasználja a duzzogásnak, fenyegetésnek, lázításnak, de voltaképp nem mond újat. Nem irányt változtat, csak hangot. Mondanivalójának lényege jórészt már benne van a *Felszállott a páva* . . . kezdetű nagy versében. A vagy-

vagy Ady programjának kettős lehetősége, a vagy elveszés egy szálig, visszahullás öröklött életünkbe, vagy új életre virradás, gondolkozás nélkül, hirtelenül. Ady alig tud ezen kívül mást, csak roppant türelemmel forgatja lázas cselekvésre áhító elégedetlenségének kaleidoszkópját.

Itt sem tagadhatja meg magát. Erőnek erejével nemzetközi jellegget erőszakolna magára, de világpolgári ködmene alól árulkodva tűnik ki a magyar atilla:

A Hortobágy beüzent Debrecenbe:
„Civis-urak, már holnap délelőtt
Nagy baj leszén“. És ijedt táncot roptak
Debrecenben a tatár-agyvelők.

„Civis urak, már holnap nagy baj leszén:
Gőzösn jár ma már az ember-ész
S a Délibáb Délibábnak maradni
Nem akar már. És ennyi az egész.“

„Basahalmától ős Péterfiáig
Ájer pezseg. Ugy hívják: Gondolat.
Fütyöl ez a kerék, tatár fejekre:
Civis-urak, haboznak még sokat?“

„Majd holnap tán nem lesz idő megtérni,
Konrigálni az ősi nagy hibát:
Civis-urak, nagy baj leszén majd akkor,
Ha vörösen bejön a Délibáb.“

Keményhangú vezércikk, dísztelen, acélos veretű, rímiben öszszecsattanó. Lázít, harsog, veszedelmeket jósol. Fordítsuk le idegen nyelvre. Nincs az a művész, aki bármely világnyelvre át tudná tenni erejét, színét, jelentését. A vers, tősgyökeres magyarságánál, röghöz-kötöttségénél fogva élet, értelmét, helyzeti energiáját veszti a magyar határon kívül. Így vagyunk a legtöbb lázító Ady-verssel. Egy idegen, ha olvasná őket, kénytelen lenne megkeresni a lexikonokban (s hány-szor tenné hasztalanul!), hogy kicsoda volt Dózsa György, Táncsics Mihály, Csák Máté. Meg kellene vele értetnünk, hogy mi az a *tábla-bíró* szó, melyet már Jókai regényének fordítója sem tudott német szóval visszaadni. Lépten-nyomon azt kérdezné magában, hogy mit jelentenek ezek a bosszantó, hangfogó kifejezések: civis, Hortobágy, Debrecen, Délibáb, Basahalma, Péterfia, stb., stb. Csak magyar értheti, senki más.

Érdekes, hogy Adynak sohasem nagy versei miatt volt baja. Ugyan, melyik szocialista vagy kommunista hetvenkedett a *Havasok és Rivierával*? Pedig ez a vers Ady egész vértolulásos pártköltészetével felér. Ady téved és kompromittálódik harmadrangú verses káromkodásaival, a vörös Napot daloló, gazokra és urakra halált ordító

rigmusaival, s nem talál menetséget, tárgyilagos védelmet a hétköznapai pártharcoktól függetlenül fejlődött igazi politikai költészetén keresztül.

Havas üstökünket jégsapkás
Vihar-kölykök hada cibálja
S lábunk alatt Tavasz kacag,
Nyíló kaktusz, aloe, pálma.

Az Alpokon vagyunk a Végek,
Minden kis szél-ficsur bolondja
S lent a Nap a szent sugarat
S örült kékjét a tenger ontja.

Mi csak szögeljük büszke kínban
Fejünket a hideg egeknek
S lábunk alatt finom urak,
Parfümös, víg urak, nevetnek.

Mi védjük őket, mi: a Végek.
Gémberedett, nagy testünk óvja
S végzi, hogy másoknak legyen
Sok-sok boldog, tavaszi óra.

Meghalna, ha egyszer lerogynánk
Az a Tavasz, ott lent a parton,
Meghalna pálma s a mosoly
Finom, együgyű, úri ajkon.

Ha mi egyszer egy dörgedelmes,
Rettenetes, nagy példát adnánk:
Hegy-bajtársak, egy szép napon
Mi lenné, ha delátogatnánk?

Ime, a *Havasok és Riviera*, Ady legszebb, legjellemzőbb szocialista verse. Nem izgat, nem támad. Pedig mértföldnyi mélységekből kavargó fel belőle minden idők elnyomottjainak fenyegetése. Olyan mélyről fakadó, olyan magasan szárnyaló ének, hogy nem válhatott harci jeligévé. Szép és semmi más. Az egyenlőségért jajgató emberi lélek arculatja költészeté szépiült benne. Ady legeredetibb trópusai tündöklenek soraiból s ebben a szépségben megenyhül, fenségé, közös emberi érzéssé, vígasszá válik a lappangó, gyujtogató gondolat. Nincs egyetlen szava sem, melynek nemzetközi érthetősége ne volna. A pártpolitika, a világnézeti harc sarába botlott költő megtalálja a szelleméhez méltó utat. Képzetele földöntúli tájakon kószál s faji, nemzeti, emberi énekét dalol egyszerre. Amit az osztályharc sohasem dönthet el végleg, a költő el tudja dönteni, meg tudja valósítani, képzeletben. Ady úgy teremti ezt a boldog Óperenciát, mint a

boldogtalan a „reményt“, s irreális csodaéletet ad vígaszul sivár korának, hágy örökül elkövetkező jeleneknek.

*

Ady nem volt proletár soha, csak a magyar elégedetlenség szimbóluma; ez költészetének javából s különös életéből egyaránt nyilvánvaló. Tipikusan kurtnemes-fajta; mindenkor büszke volt szép *úr-fajtájára*, melyet *százados kohók* edzettek. Egyszer, még ifjúságában, mikor valaki megsérti, ritmusban vágja oda: *Dió s a dió Ady Endre vagyok én!* Ady, az éjszakák völegénye órákig várhatja magára a kocsit fogadók, s barátai lakása előtt. Van egy levele, melyben a kapitalizmus minden gyönyörűsége után sóhajt s normandiai hűvös partokról, skandináv fjordról, Tátráról, Abbáziáról, Rómáról, Nápolyról, Kairóról, saját yachtról, tengerről, stb. álmodik. Szeretné megcsókolni Duse s még egy pár nagy asszony fehér kezét. Irtózik a nyilvánosságtól. Költészetét is a titok fátylával takarja s *felelt kérdésként* akar eltűnni. Nyelve sem a tömegé s még az irodalom ismerőinek is kemény dió. Ha jól emlékezünk, talán egyetlen egyszer s akkor is „szokásos hívással“ használja a közpréda *mu-zsa* szót s a „kebel“-t is ilyenformán említi másutt. Victor Hugó-t útszélinek tartja, s Verlaine, a „differenciálódott“ mellett tör pácát.

De hát miért írt akkor lázító, uszító verseket, egy idegen frazeologia külsőségeit magára erőszakolva? Vajjon csak nagyváradi, pesti szabadkőműves barátai vadítják meg? Hiszen ő már debreceni jogászkodása alatt ugyancsak pamászkodik két középkori intézményre; katonaságra és katolikus papságra s úgy ír, mintha *A falu jegyzője* volna legkedvesebb olvasmányja. Egy ilyen forradalmi válság sok tényezőtől fakad. Adyt mindenestre befolyásolja a politikai élet, a világnézeti harc, de hány ember élt Nagyváradon, akiből nem vált sem szocialista, sem kommunista! Ady komoly szocializmusának lényege: szülőföldi örökség. Ő származásánál fogva elégedetlen, s Nagyvárad, Budapest, Páris politikai szele már csak a szilágysági hétszilvafás, sűrűvérű protestáns, ausztrialellenzéki tüzes lelkét lobogtatja. Hogy mi lett volna Adyból, ha a kor jelszavai nem jutnak hozzá? Talán maga teremtett volna jelszavakat, jobbakat, mint amiknek rá hatottak. A szenvedélyes Biblia-olvasó Ady lelke magától rátalált volna arra az útra, melyet mások mutattak neki s melyen annyit csalódott. Ne felejtjük, hogy Ady szinte könyv nélkül tudja a *Bibliát* s talán ez az egyetlen könyv, mely rá igazán, mélységesen hatott. Régi szerelme, Nietzsche csak a mellét feszíti, önérzetét dagasztja, végtelen önérzetét, becsvágyát ingerli. A Biblia már stílusát is befolyásolja, nyelvét fejleszt, eredeti szókapcsolatokkal gazdagítja. S bátorítja, igazolja a szokimondás jogában. A középkori keresztény vallás nálunk harcias vallás. Szűz Mária nemcsak égi patronánk, hanem a törököknek megnyomorítója is. Templomaink akárhányszor holmi kis harci bástyákkal vetekednek. Adynál a harcias magyarság merít erőt a vallásból, a Bibliából. Mintha ismerné közép-

kori bibliai epikánkat, mely párhuzamot von a magyarság s egy bibliabeli nép, a zsidók között. Sz k h á r o s i András egyenesen Mózesnek a zsidókra mondott átkát mennydörgi a magyaroknak. A protestáns Ady is így tesz, a Bibliához, az Ótestamentumhoz fordul, a próféták szavát idézi, alkalmazza korunkra. A végletességre hajló Ady ilyen sorokat idéz a Bibliából versei jeligéjéül: „Ami megmaradt vala a sáskától, megevé a cserebogár, és ami a cserebogártól megmaradt vala, megevé a hernyó, és ami a hernyótól megmaradt vala, elsüté a ragya.“ Ez a Jóel próféta is túlzott egy kicsit a maga korában, talán nem kevésbé, mint modern tanítványa, Ady. Adyt, a vérző magyart, kinek falujából úgy elfogynak a magyarok, mintha nem is lettek volna, lázongó, türelmetlen kuruccá izgatják az eféle bibliabeli igék: „Talpától fogva tetejéig nincsen e testben épség, hanem mindenestől seb, dagadós, eves kelevény, mellyeket sem gyógyítottak, sem kötöztek, olajjal is nem lágyítottak. A ti országotok pusztaságra jutott, városaitok tüzzel megégettettek, a ti földeteket szemetek láttára idegenek emésztették meg, és úgy pusztították el, amint szoktak a messzünnen való idegenek pusztaságot tenni . . . Én népem, akik téged vezérlenek, azok csalának meg, és a te utaidat, a mellyen kellene járnod, elfedezik tőled . . .“

A szenvedélyes biblia-olvasó Adyra az ilyen sorok nem téveszthették el hatásukat. Legértékesebb, legkomolyabb szocialista verseire ihletik. De Ady „kommunista“ verseket is írt s ezek egy húrton pendülnek Petőfi királyokat ledurrantó rigmusaival. Hogy mért írta őket? Ugyanolyan okból, mint Petőfi a maga recsegő kadenciáit. A szenvedélyes lírai temperamentum Petőfi korában a zsarnokok elleni romantikus lázadásban adja ki erőfölöslegét. Akkor még a gyerekek is „Le a zajnotottal“-t kiabáltak a játszótéren s minden második ember a világszabadság pózában tetszelgett. Ady kora a gyárak, a munkásmozgalmak kora. Könyvet sem kell olvasnia a költőnek, mert a „tanok“ bazillenrágerei pontosan szállítják lelkébe a különféle mérgeket. Adyban a kuruc-labanc kor zivatarában szerzett s valamelyik Petur-ösétől öröklött köszvény sajog fel, de prédikátorék fia azt hiszi, hogy a modern nemzetköziség „fájása“ kínozza. Ady a gyermeki nyűgösség, a gögös elszigeteltség ugyanazon karosszékében írta meg forradalmi verseit, melyben a magyar Ugarról valókat megírta. Világéletében utálta a tömeget, a „hecces csöcselék“-et, s csak lelkiileg repült azokkal, akik testi-lelki támogatásra számítottak. *Egy-egy isten lesz majd minden földi ember* — kiált fel Ady. Szenvedélyes szocialistának álmódja magát, mert korlátlan kapitalista akar lenni. Végleteken hízott fantáziája határtalanul csapong, de a való életet nem látja soha. Cselekedni? — ez nem Ady dolga. A Galilei-kör ifjai egy időben állandóan nyakán lógnak: méltóztatnék eljönni az ünnepeikre. Ady mindig talál kifogást, legtöbbször betegségével érvel. Nem volt náluk többször, mint gyalog a Duna-parton. Ő a népszavai bevonulást is úgy képzelte, mint a magáról mintázott condottiere-ét, amint győzelmei után, „tiport cselédek“ s ünnepi közönség ujjongása közepett jön, lát, győz, gögösen gördül tova sárkánylovas hintáján,

virággal befödött küllőkön, hogy arcát sohse lássák többet. Beh keservesen kellett csalódnia ennek az álomvitéznek, mámorfejedelemnek, „úri vihar menekültjének“! Csöbörből vederbe jut, egy világhatalmat remél s csak egy másik hatalom fegyverkezésének lesz tanúja. Meg kell énnie, hogy a magyar „dübörgő ezrek“ írói társasága is pártokra szakadt, mint minden társaság. Hogy nem diadalmas bevonulás az övé, hanem egy kis férőhely elfoglalása útjait egyengető barátok oldalán, ellene acsarkodó régibb proletár-költők bosszúságára. Horrendum dictu, a szocialistáknál is vannak „agg rozmárok“, nemcsak a konzervatív oldalán s ezek éppen olyan idegenül néznek rá, mint azok. Aztán a mondvacsinált Ady-vita a *Népszava* hasábjain! Mily hevesen indult, mintha a legproletárabb problémáról lett volna szó! S mily hamar elzúgott, akár a könnyű nyári zápor! Ady Párisból figyelni a vitát. Szentül meg volt győződve, hogy eldőlt költészetének egyetemes magyar sorsa. Mindig azt hitte szegény feje, mindig lehetlent hitt, mint minden *csak* lírikus temperamentum, akít objektív műfajok hangfogói nem mérsékelnek, józanítanak.

*

Ne tehetetlen haragiámak szennyes tajtékát nézzük, hanem inkább néhány töredékes, szétszórt reformgondolatát keressük elő s figyeljük meg egy becsületes magyar cselekvés-vágy keserves vajudását, mely holtáig tart, anélkül, hogy meg tudna születni. Álom ez mind, megvalósíthatatlan, a jövődök ködében derengő utópia. A fiatal Ady egy párisi levelében arról beszél, hogy „Magyarország kicsi litteraturájának védőszentje: szent Anekdota“. Mit akar ezzel mondani? Hogy írónk óvatosak s legtüzesebb irányművük célzata is a szórakoztatás cukros vizében párolog el. Ezért nem szereti sem Mikszáthot, sem Herczeg Ferencet. Ady bizonyára azt várta volna Herczeg Ferencetől, hogy *Bizáncát* hagyja meg teljesen magyar tragédiának s ne helyezze olyan messzire, hogy célzásának parittyakövei lőtávolon túl hulljanak alá. Ady fájdalmasan érezhette a magyar nemzetiségi kérdés csődjét is, hiszen éppen abban az időben aratott forró sikert Rákosi Viktor regénye, az *Elnémult harangok*. A regény egy jajkiáltás, figyelmeztetés a közelgő veszedelemre. S mi történt ezzel a regénnyel? Színpadra vitték, kisemmizték belőle a legerdélyibb igazságot. A színdarabban már nincs semmi baj, meg van oldva a nemzetiségi kérdés. A magyar pap legyűri az oláh pópát, a pápa még a lányát is hozzáadja feleségül s leborul előtte. Az előtt, aki a regényben és a valóságban Bod Péter temploma küszöbén lehelte ki üzőtt magyar lelkét.

Ady tüntető, sallangos politikai verseiben is megvan valahol a szavak élén, súlyában, visszhangjában a nemzeti aggodalom. Ady voltaképp a bújkáló nemzeti őszinteséget siratja s az önáltatás, az illuzió-gyártás ellen lázong. Azt ő nagyon jól tudhatta, hogy az *Elnémult harangok*-nak semmi politikai hatása nem lehet: erről gondoskodott az osztrák politika. De nyilván kérdezhetette magában, hogy ki sürgette egy leplezetlen magyar igazságnak a színpadon való meghazud-

tolását. Itt már nem bécsi kéz dolgozott, hanem egy sokkal erősebb hatalom: a turáni átok, a rossznak jóvá látása. Erdélyben panaszkodnak a magyar apostolok, illő hát, hogy Budapestről eloszlassuk kétegyeiket. Ady, a viharmadár, korán érzi a bajt, de csak dadogva, szaggatottan beszél, Kasszandra-nyelven. Vallani akar mindent, leleplezni. Ösztöne súgja, hogy korának magyarja is tud mindent, sejt mindent, csak szégyelli megvallani s ehelyett vigam fűteti a „vidámsághajót”. Ady, az elszigetelt, a körral, közvéleménnyel küzdő fantaszta, csodákban hisz: Azt hiszi, ha félreveri a harangot, egyszerre más világ lesz, igéi hallatára színházak, modern akadémiák buggyannak ki a magyar parlagnból, koronát kapnak a magyar messiások, s a magyar nagybirtokok tülekedni fognak a kultura szolgálatában. Ezt hiszi Ady minden forradalmi rohamában. Tipikus Petur-sarjadék, lezármazottja a magyar Délbáb-ösöknek, minden magyar újjászületés javíthatatlan álmodóinak. Régimódi lázadó, nemes, akiben a lázadás mint *l'art pour l'art* él, századok dühe, mely egyoldalúan s mindig a maguk vesztére fűtötte kemény kurucainkat. Ady ósdi felforgató, azt hiszi, hogy mágnást, főpapot, nagybirtokost kényszeríteni kellene kötelességükre s akkor meg volna oldva minden magyar baj. Ha Ady igazi modern társadalmi reformátor, Amerikára mutat, hol két dollárból pár év alatt vagyont gyűjt a szorgalommal párosult szemesség. Ady csak dohog, csak lázong, kétségbeesik, vagy romantikus újvilággal áztatja magát, szélmalomok ellen harcol, aztán fájdalmasan eszmél rá, hogy két-három íródeák nem változtathat a magyar élet folyásán s hasztalan sír itt néhány magyar.

Ady, a fajtájáért vergődő magyar, olyan, mintha rossz szellem szállaná meg, mintha egy pillanatra megszünnék magyar lenni s valami démon suttogná fülébe, diktálná tollába a kénköves ígéket. Az Ugar-ciklus, a forradalmi versek Adyában van valami az ördögösből, a megszállottból. Elképzeljük őt egy-egy ilyen kegyetlen, első sorban őt, magát pusztító vers után, sápadtan, remegve, vagy közönyösen, vértelenül. A szellem, mely a verset sugallta s belőle, magyar húsából, véréből, arca színéből, lelke nyugalmaából, szeme fényéből táplálkozott, mint valami vámpir, jóllakottan fordult le róla, hogy magára maradjon eleven roncsként a legszomorúbb médium, akit időnként olyan lázas álmok szemeltek ki szállásul, minők még egyetlen magyar zseniben sem kísértettek. Mi volt ennek a lélekjárásnak valódi oka, minő lelki és testi elváltozások következménye egy magyar nagyságnak átok és áldás, végső megvetés és újjongó rajongás végletei közt hánykolódó nemzet-szemlélete, —: azt talán a legbölcsebb pszichológus-kémikusok sem tudják eredeti elemeire visszaszámraztatni. S ha mégis okát akarjuk adni Ady sokat emlegetett magyargyűlöletének, gondoljunk a rajongó szerelmesre, aki csalódik s a szerelem másik végletébe, gyűlöletbe csap át. Ady magyar gyűlölete tulajdonképpen magyar-imádatának maniakus torz mása. Így lesz Ady nációja: utálatos, szerelmes náció. Akit nem szeretünk, azért nem is szoktunk kétségbeesni. Ady egész élete, költészete: önmagáért, fajaért való kétségbeesés. Ez a kétségbeesés nem tetszett a kornak, mert a

kor mindig szépnek, nagyszerűnek képzelet magát s bókot vár költőitől. E kor magyarja, midőn hamis illuzióinak tükre helyett Ady költészetébe pillantott, döbbenve ismert önmagára s menekült tőle, mint egy kísértet elől. Ma már egyre jobban kiderül, hogy Ady csöppet sem vétkesebb, mint korának bármelyik magyarja: éppen olyan túlzó volt a sötéten látásban, mint kortársai a túlzó reménykedésben, a rossznak jóvá látásában. Ki tudná megmondani, melyik véglet jár nagyobb nemzeti veszedelemmel?

Ady nemcsak önmagának, de fájának is eleven lelkiismerete. A legönzöbb, legegényibb költőnk, kinek lelkében, önmagának s fájának azonosításával csodásan benne fészkel az egész nemzet multja, jelene, jövője. Ady, a „fajából kinőtt“ magyar holtáig szakítani akar végzetes örökségével, de nem tud. A magyar Ugar s a forradalmi korszak zajos, robbanásos költészete után a csöndes rezignáció, a lassú elvészés költészete fakad belőle, de magyar aggodalma, népét féltése ma is a régi. Csak nem gyújt, nem háborog, nem lázít már, s legkeményebb ütése alig sújtóbb a legyintésnél. Az öregedő Ady lelkében mintha Széchenyi önvádja motozna, mintha magát is okolná a tragikus eseményekért, melyekre egykor maga figyelmeztetett legszenvedélyesebben. Sajnálja fáját, a *nótázó vén bakákat*, az ágyútölteléknek harctérre vitt parasztot, szégyelli az ember embertelenségét a világegésben, fájlalja a magyar sorsot, mely győzelem vagy bukás esetén egyformán nagy hatalmak játéklabdája. Ady élve temeti el magát: a *Halottak élén* c. kötet olyan, mint egy felravatalozott ház.

*

Ady magyarsága? A nemzetközinek, hazafiatlanak bélyegzett költő versei tele vannak magyar elemekkel, szülőföldi emlékekkel. Ady mindemivé magával viszi szülőfaluját, mint a csiga a házát. Párisban magyar életet él, mint Szabó Márton, egyik novellájának hőse, aki északi hajósok közé került, de valahányszor kiszállt valamely idegen városban, úgy érezte magát, mintha a Dunántúl lett volna. Góg és Magóg fia maradt ő, énekes Vazul, a Hortobágy poétája. A Tisza-part, a magyar pusztá, a magyar Ugar, a pogány-magyar mitológia álma, a Magyar Helikon szekfüje, a vadregényes Kárpátok, a hazai folyók, magyar városok, falvak, tájak zsúfolásig jönnek elő verseiben. Történelmünk legvéresebb magyar képei izgatják: Mohács, Dózsa kora, a negyvennyolcas szabadságharc, a kuruckor. Az irodalomban a félreismert, nem méltányolt nagyságok merülnek fel emlékezetében lépten-nyomon. Reviczky már Vajdánál hamarabb meghatja s attól fogva Ady a kettétört magyar tehetségek szószólója. Szelleme egyoldalú rokonszenvet mutat velük: a beérkezett, elismert nagyságoktól mintha a beteljesedés megnyugtató érzése távolítaná.

Ady az Óceánig fut, de röghöz kötött, szilágysági költő marad haláláig. Örökké hazahúzza az ősi rög, melyet hetykén hagy el, hogy százszor visszahulljon hozzá, fel-feldobott kő gyanánt. Magyarsága szilágymegyei magyarság. Itt van ő otthon, ide vágyik, valahányszor összemarta az élet. Ez a föld adta őt a magyarságnak, ennek a

földnek szerzett hírnevet. Ady-üke szelleme várja itt, a „legendák és jelek“ földjén elmúlt idők képei elevenednek ki neki s szülőföldjének pogánykori multjából úgy csendül emlékezetébe minden legenda, mint az eltévedt lovas vak ügetése, volt erdőn helyén. Itt van Erdélyország határszéle, a hepehupás vén Szilágyság, Ilosvai Selymes Péter hazája, itt van Zilah, az ősi Scholával s azóta békén porladó fő-magistérével, kinek kis vidéki lapja költővé „bérmálta“ őt. Itt a Diák-domb, a Terbete, a híres Meszes alja, a Bence, az Ér, az ő s dicsőségű Kraszna árok, a Kótó, a dombkerítéses sík, egy egész mult élő és elsülyedt emlékeivel. A ködlő Bükk, a gőzölő sík, az áradó Ér, a záporverte mező, a piros dalra gyújtó vér, a sercenve növény, a zengő fény, a tüzelő Nap, a szökkenő lomb, a viruló Föld, a táncoló Ég: mind-mind szilágysági életet hirdetnek Ady verseiben, erős lokális vonását adják költészetének s a Szilágysághoz kötöttségét jelképezik. A *vármegyeház* képe, mely politikai szimbólummá válik nála, itt emelkedik, a szegénylegények modelljei itt nyargalnak tüzes, kantártalan paripákon. Itt sajdul fel benne (szülőfalujában) a kivándorló magyarság sorsa, itt áll a Krisztus-kereszt az erdőn, mely előtt húsz évvel később, gondolatban megtört makacssága hamvadó lágyúsággal billenti meg alázkodó kalapját, itt áll a régi Kálvin-templom. Ez a táj egyetlen reális fészke, álmok nyugtalan bolygójának. Ide vágyik, százszor megbántott, elkerült családjához, kedves embereihez, akiknél jobbat, igazabbat nem talált soha. Itt a temető, melyhez víziók vonzzák, alig köhajtásnyira szülőházától. Ady, a Halál rokona, órákig rábámul éjszakák során. Itt a labdatér, hol egykor mindig kinullázták a játékból a kis sárga fiút. Itt nyugszanak ősei, ide vágyott haza pihenni s a papoknak ivadéka, prédikátorék pogány fia itt ássa a gödröt. Ha álma kerüli s egyedül van ébren, itt látogatják meg győtrő emléket önmaga multjából, itt győrn annyi bánatot a fehér falak közt, a szőke gerendás, csöndes, bús, falusi házban, míg a hóvíz jajgatva fut le a bádogg-csatornán. Ide vágyik már mint híres és hírhedt költő, örök parasztnak, földművelőnek.

Ady szülőföldjének s a szomszédos Erdélynek szerelmese. Ez a szerelem egész pályáján végigkíséri; halála előtt is az erdélyi havasok közt kószál a lelke: „Erdély . . . fáj nagyon“. Erdély szelleme izgatja, benne bízik egyedül a sülyedő hazában, tőle várja a magyar élet újjászületését. Barátjához, Papp Viktorhoz írt fiatalkori levelében ezt mondja: Hitté formálódott bennem egy idő óta s istenitéletet állanék ki e hitemért, hogy minket, modern semmi magyarokat csak az erdélyi szellem föltámaszt a téhet valamikké. — Ezt 1905-ben mondja Ady s egyedül mondja. Ugyan ki beszélt volna akkor még Erdélyről ilyen jövőbelátó hangon?

Adyból általában kiérzik minden magyar falu jellegzetessége. A rokkanjom más is, pusztuljon más is! (*Ének a porban*). a tehetetlen, robbanékony magyar paraszt ősi kiáltása. Ha nekem, másnak is. Olyan Ady, mint A r a n y magyarja, aki ostort kap s a zuhogó jég-

esővel versenyt veri a vetését. Így, ketten az Úristennel, többre mennek. Kivert bikának sorsa biz ez, ki elveszti a csordát — mondja Ady, falusi képpel a maga modern, városi sorsáról. A *paraszt Apolló* mily joggal beszél az „örök határ-pörről“! Irói pályája egy falusi: „Ki a legény a csárdában?“ fővárosba transzponálása. A vívódó, civódó hétszilvafás ő, aki nem tűr ellenvetést, mindent jobban tud, mindenkinél ősbibb, s mikor fajmagyarsága ellenére a magyartalanság vádját szegzik mellének, keserűen hördül fel:

De az igaz: az én vagyok!
De a magyar: az én vagyok.

Hány „mámorba, alkoholba fult“ névtelen magyar nagyság kiáltása sűrűsödött ebbe a pár szóba, olyanoké, kiknek kétségbeesését csupán négy árva fal verte vissza!

Ady nyelve a magyar népnelvben gyökeredzik. Erről talán hosszú tanulmányt írnak egykor. Érdekes megfigyelni, hogyan válnak a magyar népköltészet elemei a modern, a differenciált költő nyelvében irodalmi kincssé.

Kalapom, szűröm, szívem förgetegben,
Nézik a vihart, hogy ki bírja szebben
S visszapattog róluk jég, vád, szidalom —

mondja a *Hunn, új legenda* c. versében. A vers erein egy régi magyar nóta bujkál:

Ha látom a fergeteg elejét,
Begyűröm a süvegem tetejét,
Csak úgy nézem az időt alóla,
Még a jég is visszapattog róla.

Ady hazafias verseinek elbírálásakor nem szabad figyelmen kívül hagyni Adynak egy végzetes sajátosságát. Mi az Ady-versek egyik főkérdése? Hogy kicsoda Ady Endre. Más lírikus is magával hordja ezt a kérdést s felel is rá, anélkül, hogy egyéniségének jelenlétét akkora súllyal éreztetné. Petőfi a kedvesét nem tudja minek nevezni, Ady önmagát. *Egy párisi hajnalon* c. versében már a második strofa így kezdődik: Ki vagyok? Ime, néhány felelet a *Minek nevezzem magamat?* kérdésre: Góg és Magóg fia. Énekes Vazul. Kipányvázott bús magyar lélek. Paraszt Apolló. Táltosok átkos sarja. A Napisten legbúsabb papja, a legfurcsább, legidegenebb. Új, balga Don, modern bolond lovag. Fény-ember, ködbe bújva. Midász király sarja. Szürke országnak a királya. A nagy áldozó, a máglyagyújtók korcs utóda. A Holnap hőse. Ez az ön aposztrofálás nem hangzik ki az *Új versek*-kel. Ady holtáig fest önmaga portréján és sohasem lesz kész vele. Ő a halál rokona, csodavirág, új magyar csodák várója, királyfi, hitszegő Álmos fajából, Hunnia új szegénylegénye, Délibáb-ös leszármazottja,

mámor-fejedelem, Lázár, új Pán, Mammon kis cselédje, halott mátkafi, bő magyar-emplős dajka, sok rim-pólyás, gyöngye gyermek dajkája, papoknak ivadéka, temető-király, Dózsa György unokája, Muszáj Herkules, sem rokona, sem boldog őse senkinek, Ond vezér unokája, megátkozott ember, szűz Pilátus, a Sátán kevélye, a kor Gusztáv Adolfja, stb., stb. Adyból kifogyhatatlanul buzognak a képek, melyekkel a fogalmakat újjá teremti, s e képekből egy egész sereg sorakozik fel önmaga portréjának. Csupa rendkívüliség ő, választott ember, gyönyörben és keserűségben, s alakja ég és föld között lebeg. Természetes, hogy az ilyen természet hazáról, istenről, szerelemről egyformán rendkívüli, teljesen önösnek csengő hangon beszél. Adynak legtragyiasabb mondanivalóján is érezni akárhányszor, hogy tulajdonképpen róla van szó s a téma csak ürügy. „Vad rossz, nomád vére akként úzi, mintha két ember volna. Az egyik apostol, szerencsétlen, szent. A másik állati, gonosz, utálatos . . . Senkihez sem hasonlított . . . Primitív is, raffinált is, okos és esztelen . . . Ő nem tud jó lenni, legföljebb balga . . . Lassan-lassan már gyűlöli a civilizációt . . . Itt-itt lehet az ő életének a titka. Utálja, gyűlöli ezt a mi életünket. Tudatosan rugja föl a mi egész erkölcsi berendezkedésünket. Nem csinál új erkölcsöket, nem jézuskodik. Ő nem buddhista, nem nihilista. Sőt talán nem is forradalmár. Ő eleven tiltakozás a sablón ellen. Egy röp-ködő, utálatos, de hatalmas, de civilizált lény. Már életében legendás alak. De olyan, akit a legendák rútitva túloznak . . . Néha olyan nagynak hitte magát, hogy maga megijedt. Néha eltévedtnek, mázolóznak . . .” Első pillanatra azt mondhatnók, hogy valami Ady-rajongó írása ez Adyról. Pedig ő maga írta, a harminc felé közeledő, forrongó Ady. Még pedig G a u g u i n-ról, a festőről írta, egy párisi levelében. Vajjon hosszas tanulmányok alapján? Ezt Adynak későbbi cikkei sem igen árulják el. Cikkeiben olyan nagy nevek hemzsegnek, melyek egyenként hosszas búvárkodást követelnének. Ady a sok név emlegetésével palástolja ezt a hiányát s merő szubjektivitás minden levele. S ha valaki — egy rokon vonás révén — hosszasabban leköti, Ady csakhamar nyeregben érzi magát, tolla bátran szánt, s talán észre sem veszi, hogy alakja elé állt s a röntgen-kép erősen önmaga testi-lelki körvonalait adja vissza.

Ady végtelenül szereti hazáját s meg akarja írni, ki akarja fejezni az egyetemes magyar sorsot. Tehet-e róla, hogy sajátos természeténél fogva mindenütt önmagát rajzolja? Ady sokat gáncsolja s reménykedése ritka pillanataiban szédületes magasságban képzei hazáját. Tehet-e róla, hogy ez a sok gáncs és kevés rajongás voltaképp önmaga örökös korbácsolásának s ritka fenhéjázásának iker-testvére? Ady gyűlöli és imádja fáját. Tehet-e róla, ha folyvást önmaga gyűlöletének s imádatának képe ez?

Nézzük csak, miféle képeket rajzol Ady a magyar ugarról. Itt van mindjárt a Hortobágy poétája. Annakidején, mikor Ady egyénisége még ismeretlen volt, brutális magyar-gyalázatnak tetszett ez a kép. Ma már közismert önarcképe az elkeseredett modern költőnek. Akkor holmi etnográfiai sületlenségnek számított Petőfi kis-

bérése mellett. Ma már a felületes Ady-olvasó is tudja, hogy: bor, nő, halál, amikre ez a hortobágyi poéta ezerszer gondol, Ady kedvenc csemegéi. Ez a csodaszépet gondoló, Hortobágyon elkallódott „szent dálnok“ még Adynak nagyszeműségét is kénytelen volt vállalni, költői gögijével együtt. Ady csak később leplezte le magát.

Ady befalazott diákról énekel. Erdély ősi szögében (Ady pátriája közelében) van az a titkos, nagy kőház. A diák századok óta vár. Akárcsak Ady, a paraszt zsálya, hogy ezer év múlva bús kri-zantém fürttel ébredjen. Valami Nagyúr dobta le hajdan. Tán a vár-kisasszonyra nézett. Vagy büszke dalban zengett újszerűt, vagy keserűt, szépet vagy szent-merészet. Ime, megint csak Ady, az új, különös zengésű versek írója, az átokverte. V a j d a második portréja is közös vonásokból készül. Vajda: nyugós, vén gyermek, halálig hiányzott neki Dárius kincse: azaz száz forintja. Bakonyi fajta, karakán magyar, pazar és jó volt rossz fajtája mellett, magyar mértéknél többet adott. A Dal és Szépség nyugtalan magyarja. Ime a rokon vonások, melyekből Ady-Vajda portré támad. C s o k o n a i is csak azért nézett a jövőbe, hogy őt lássa, Adyt, egy századnyi messze jövőben. Adyt, aki fajtáját átkozta s magyar volt, nagy magyar.

Ez a mámoros öntudat formáltatja vele merőben ujjá, ön-élménnyé Szent Margit legendáját is. Az ő Szent Margitja álomleány, fojtott sikoly, ájulva hull egy durva szó miatt. Nyugatról várt soká valakit. Nem vadbajszú, lármás, mokány nagy urat, hanem dalos, törékeny, halk fiút, asszonyos, kósza, könnyes trubadurt, egy halk dalú és halk csókú legényt. Még csoda, hogy Dévényt nem említi a költő. Szent Margit nála épen olyan hazátlan és csalódott, mint a többi Ady-hasonmás.

De hát milyen képet fest Ady általában az ő fajtájáról?

Pimasz, szép arccal látszik, hogy akar,
De közben busan lekönyöklő,
Nyög, sír, ez az én fajtám, a magyar.

Bátran azt is mondhatná: én vagyok ez, Ady Endre. Pimasz, szép arc. Tessék csak megnézni egy-két Ady-fényképet, Ady szép, gögös, kötekedő, mindenkin átnéző arcát. Látszik, hogy *akar*. Milyen pompás (önfeledt vagy félig tudatos) önvallomás! Egy tucat versét idézhetnők, melyekben Ady, a Szent Lehetetlenség kapuinak döngetője, akar akarni, miközben akarása gyáván a vágyba hal, búsan lekönyöklő, ernyedtt hangulatban. Most sírni, nyögni nem merek én — mondja *A Gare de l'Est-en* első strófájában önmagáról. Nyög, sír — mondja az ő pimasz és széparcú fajtájáról. Ugyanaz a két gyilkos szókép jut mindkettőjüknek. S mennyire jellemző ez a két szó Adyra is, az ő nyugósságára, képzelődésére, egész eseménytelen, céltalannak hitt életére. Ady olykor utálja, néha szereti fajtát, akárcsak önmagát. A szélsőségek, a nagy szeretet, a nagy gyűlölet poétája nem is tudna mást. S amikor felveti a kérdést, hogy van-e fajtának eredetisége, létjogosultsága, tulajdonképpen önmaga sorsa felől

kérdősködik ez a „fajából kinőtt“ magyar. Azt mondja magáról, hogy példája a mi szép, koldús, úri fajunknak. Több ő: hasonmása, egy vele. Ha róla beszél, önmaga szépségét s rútságát rakja rá, a maga ruhatárából öltözteti önmagává.

A *Margita élni akar* c. lírai regényében is fest egy portrét Magyarországról. S ne higyük, hogy egy hajszállal is reálisabban cselekszi ezt, mint az előbbiben.

Egy házassággal rontott szerelem,
Sőt sok szerelem és sok házassággal:
Ez Magyarország fonnyadt élete,
Szerelem, melyből soha ki nem lábal.
Magát-átadó, dacos-gyöngé mód,
S hisztériás nagy elhelyezetlenség:
Akármennyit is gondolkozom rajta:
Asszony-karakter ez a magyar fajta . . .

Ne vitassuk, hogy mennyire találó ez a jellemzés. Inkább azt nézzük, hogy az első sor után mennyire Ady-vonásokból telnek ki a magyarság hibái. Sok szerelem, fonnyadt élet (Ady nagy érzékisége, jobban mondva: érzékiségvágya, melyet töredék-eposzában triviális képpel élete központiségének nevez; „beteg, fonnyadt derekam“ — mondja magáról *Az ő s Kaján-ban*). Magát-átadó, dacos-gyöngé mód. Micsoda pompás önjellemzés! Mennyire ismeri magát ez az Ady, s mennyire híven rajzolja magát akkor is, ha fajtát kell jellemeznie. Hisztériás elhelyezetlenségét minden idegszálában érzi, s hogy asszonykarakter, még a Három Holló verebei is csiripelik.

Tragikomikus jelenség ez Adynál. Fajtáját akarja jellemezni s öntudatlanul önmagát jellemzi. Tudta-e, érezte-e ezt? Bajosan. Heyles-e ez a kép? Egy nemzet sokkal szövevényesebb összetételű, ezeréves arcával, hogysem valaki lefesthessé. Egy eposz s mérföldes vászon sem elég hozzá. Ady meglátta fajának néhány jellemző vonását s önmaga lelkének tükrében látta meg. Ez a tény igen fontos az Ady hazafiságának megítélésénél. A költő rokonszenvenné válik, elnézzük túlzásait, megértjük egyoldalúságát. Megbocsájtjuk, hogy saját sorsa vígasztalanságáért hazájának is vígasztalan képét rajzolta s szeretjük érte, hogy egyéni becsvágyának végtelen magasába emeli hazáját is. Ady hazájának ugyanolyan életfunkciók, ugyanolyan hangulati lehetőségek jutnak, mint Adynak. Ugyanaz az átok veri s ugyanaz a rendkívüliség emeli, mint a gyermekien önző s mindenben magát kereső és látó poétát. Nekünk Mohács kell — mondja Ady a magyarságról. Nekem maradjon háborúság — mondja önmagáról. Magyarország Halál-tó? Óh, Adyban is valami rendkívülien különös fajtája van meg a rosszaságnak: ő a legrosszabb, a legátkosabb, stb. Ha Ady azt mondja magáról, hogy nagyobb önmagánál is, fajának sem jut kisebb dicséret: a legpoétább nemzet, stb.

Ismételjük azokat a kérdéseket, melyeket Ady, komoly költői bemutatkozásakor, önmagának szegzett: Ki vagyok? Ki jött el a magyar faluból? Ki búcsúzik Siker asszonytól? Ki énekel

a porban? Ki nem való a Tiszapartjára? Ki az, akinek lelkét kipányválták? S feleljünk rá úgy, ahogyan Ady írájából a szimbólum fátylán keresztül sugárzik: *a magyarság*. A magyarság énekel a porban, a magyarság lelkét pányválták ki. A magyar húzza le az iharfa, a magyar teng-leng Kelet és a részvétlen Nyugat között. A magyarság a legtragikusabb és legpoétább faj, minden népnél mélyebbre zuhanó, minden népnél magasabbra lendülő. Mélység és magasság végleteiben jár ez a nép. Ady a maga sorsán keresztül látta, s jól látta, hiszen egy ő fajával mindvégig.

A költő, az író eszmei életet él s rossz politikusként halálig. Azt hiszi, hogy ő, a fellegek hőse, válthatja meg a földönjárók hétköznapi tragédiáit, s neki kell visszazökkentenie a kikökönt világgereket. Ady, mint annyi írónk a huszadik században, a magyar fajok és vallások napi politikájában vérzik el. S míg fejét az egységes nemzeti szellem ábrándképe felé emeli, gyöngye lába unos-untalan megbotlik a társadalmi harc mélyenásott lövészárkaiban. Mit akart Ady? A hagyományból indul ki s attól a nemzetrétegtől, melynek vére, szellemre sarjadéka volt, több reformot, gyorsabb haladást követel, és sajtóban, kereskedelembe annak az új rendnek mását, mely hatvanhét óta kisebbségből szinte többséggé küzdötte fel magát. Ady seholsem fejezi ki ezt konkrétul, de eszméinek versekbe, prózai cikkeibe olvadt törmelékeiből híven összerakhatjuk e törekvés képét. S ugyan hol hangoztathatja elveit, hol van rá mód, hogy bátor különvéleményét bejelentse? Neki nincsenek birtokai, mint Széchenyinek, akinek poéta-mása akart lenni, hogy függetlenül, a magyar hagyomány sáncain belül harcoljon a hagyományért. A XX. század elégedetlen magyarjának egyedüli lehetőség, hogy a hagyomány sáncain kívülre sodródjék, hiszen a jobb oldalon már évtizedek óta nincs lehetősége az erősebb reformnak, sem Eötvös, sem Széchenyi elvei szerint. Poéta-leszármazottjuk számára így készül már a pálya clején a kelepce, melyben magyar reformjának előbb-utóbb kompromittálódnia, vesznie kell. A hagyomány makacs védői irodalomban, politikában egy jogos reform fegyverét érzik mellüknek szegezve, s a reformtól való menekvésnek kapóra jött sok külső körülmény, Ady balszárnyi élete, kellemetlen modora, új nyelve, hogy költészetének lényege, honfiúi aggodalmának legigazibb tényezői is kompromittálódjanak. Így emelik Ady hibáit költészetének lényegévé, így felejtik s rejtik el, hogy voltaképp ősi magyar hajtás, s így sütik rá a bélyeget, hogy egy más fajnak, más vallásnak pénzért dolgozó csatlósa.

Ady egyenlőséget akar, vallási türelmet, békés barátja akar lenni a zsidóknak, megtelik katolikus szellemmel, csak hogy valami egyetemes magyar igazsághoz jusson, olyanhoz, mely minden fajt, minden vallást betetőz, minden zsidóságnál, minden kereszténység-nél fontosabb. Nemzeti egységről álmodik. Erről álmodik minden nagy költő, minden nagy államférfiú. Ady élete, költői vallomása sokszor megható, megdöbbentő torzképe ennek a hiú törekvésnek. Ady olyan helyről származik, ahol három templom tornya bámul ki a faluból. Innét vallási türelme, jobban mondva forradalmisága; hi-

szen egy kisebbség, a protestántizmus gyermeke akarja ezt az egyenlőséget a boldogabb, nagyobb számú katolicizmus fiaival. Innét ered rokonszenve minden kisebbséggel. Adynak, a búsuló szilágysági protestánsnak meggyőződése, hogy „pár százezer eleven, agilis, tanulékony zsidónak beolvadása a tehetséges, de nehézkesebb, lassúbb vérű turáni milliókba olyan vérkeveredést eredményez, amelyből nemcsak a magyarságnak, hanem az egyetemes emberiségnek is haszna lesz“. Milyen kétségbeesett magyar domkijótei szalmaszálbakapkodás ez! Ady, a kuruc, az indulatos, sűrűvérű magyar, aki nyolcvanmillió német anyanyelvén osztrák szagot érez, Ady, a szilágysági fi, a katolikus Máriáig bir felszárnyalni, hogy minden élet királynőjévé emelje. Ady, a vastagnyakú kálomista, aki saját maradi papját maró gúnnyal illeti, ellenszenvvel nézi a németországi protestáns ultramontanizmust, mert ott meg a katolikust hengerelik le. Ady, a tipikus kurtanemes magyar, akit már a patriarkális adomák antiszemitanak növesztenek, értelmé világánál, emberi logikával kezét fog a *bélyeges sereg*-gel, mert az idő kovászának érzi. Ady teszi ezt, aki nem szívleli a csuliat s göröcsöket kap a bécsi Rotschild-palota előtt. Fajilag, vallásilag határolt magyar még ritkán próbált ennyire egyetemes ölekezést, vallási, faji kibékülést. Nem ő a hibás, ha ez tragikomikus álom maradt, hanem kora, mely a legvérmesebb kérdésekre ingerli, anélkül, hogy megnyugtató feleletet adna rájuk. S hogy annyifelé hűtlenkedett — „egyiket a másikkal, hiába“, „két pogány közt egy hazáért“ — s hogy annyifelé próbálkozott sikertelenül, s ellenmondásokba került vallások és fajok heterogén csoportjai közt, nem jellemtelenség, hanem hasztalan nemzeti egységre törekvés. Ami azután jött, az már csak a magyar valóság sarába zuhanás volt, menthetetlenül.

3. Én és az Isten.

Ady hitetlenül hisz Istenben. Azt mondja egyik prózai írásában, hogy azokhoz tartozik, akiknek a vallás vallomástétel. Megvallanak mindent, így könnyítenek magukon. De vannak sokan, akik nem tudnak idáig jutni. Ezek számára tehát egy közös vallást kell csinálni, mert nincs egyéniségük, önállóságuk. Másodkézből kapják Istent s megszabott vallási dogmákban hisznek, felülbírálat nélkül, jámbor szófogadással. Ady nem közülök való. Ő mindent tudni akar, közvetlenül, a maga erejéből, papi közvetítés nélkül akar Istenhez járulni. S be is számol erről az útvjáról. Rögös, kacskaringós út ez. Kétkedő-hívó lelke úgy bukdosik, mint „szamar a jégen“. Mintha örülne Ady, ha ellehet Isten nélkül s elég erős, hogy magában legyen. Merészen áttöri a vallásos költészet hagyományos, szinte műfaji formáit, mint hazafias lírájában is cselekedte, s amint előtte még a legszubbjektivebb költők sem tették ennyire. Mindent megmond leplezetlenül. Ez a tény szülője annak a tetszetős felfogásnak, hogy Ady egyetlen vallásos költőnk. Őszinteség dolgában csakugyan az. Híven elmondja élményeit, olyan közvetlenül, mint naplóban szokás. Ezeknek a verseknek sokszor nincsen is nyil-

vános jellegük, s azt a benyomást keltik, mintha csak véletlenül láttak volna nyomdafestéket. Eddig még nem volt költőnk, aki Istenről annyiszor változtatta volna felfogását a rajongó megalázkodás és a hetyke elfordulás kettős végletében. Ady előttünk hisz és kételkedik s a legfehérebb báránnyelvtől a legsötétebb viharfellegekig minden árnyalat megvan ismételt ezekben a hangulatokban. Mégis: a hit szinte kivétel nála, a kétely, a nyugtalanság szinte szabály. A hagyományos vallásos líra éppen megfordította az Adyénak: abban a kétely villámai lobognak ritkán, a kételkedő ember csak mint megtért kerül szemünk elé alázatában. Ady őszintesége nagy út élményeiről beszél már addig a stációig is, melynél elődeinek vallásos költészete kezdődik: az istentisztelet stációjáig.

Láttuk, mennyire áttör Ady szerelmes és hazafias verseiben az *én* érdekeltsege. Ki vagyok? — kérdi az ifjú Ady, Isten tudja, hányszor, s egy sereg végletes felelet rá a válasz. Istennel is így van ő. Nem tudja, kinek nevezze, milyennek lássa. Pedig nevezni akarja valakinek, látni akarja valamilyennek. Egész képsorozat vonul el előttünk, csupa pillanatfelvételt s ezek az egymástól elütő képek hű kópiái Ady lelki hányódásainak. Isten a legfőbb jószág, Isten a rettenetes, könyörtelen, bosszúálló Isten — ime, a két szélsőség s közöttük az átmenetek gazdag változata. A hetyke, gőgös Ady, akinek nincs szüksége Istenre, mert el lehet nélküle, szinte borsot tör Isten orra alá, fitymálja s komázik vele, mint más a nem sokba vett szomszédjával. Egy jószágos, bohókás nagyapóról szoktak így beszélni vihogó unokák. Aztán másik pillanatban megrándul Ady arcán egy ránc, vége a hetykeségnek, mintha derékban törték volna ketté, s Isten elé zuhan egy jajkiáltással, mint a golyó-találta sas, mely az imént még a napot fitymálta s széllel, viharral dacolt. Ady-nak legszebb vallásos versei ebben a hangulatban fogamzóttak:

Oszlik lelkemnek barna gyásza:
Nagy, fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségim leigázza.

Az arcát még titkolja, rejti,
De Nap-szemét nagy szájalommal
Most már sokszor rajtam felejtí.

És hogyha néha-néha győzők,
Ő járt, az Isten járt előttem,
Kivonta kardját, megelőzött.

Hallom, ahogy lelkemben lépked
S az ő bús „Ádám hogy vagy?”-ára
Felelnék hangos szívverések.

Szívemben már őt megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem
S egyek leszünk mi a halálban.

A megtört, megalázkodott, magát megadó Ady vallásos költésze szinte hagyományos csapáson halad. A bűnbánat, a büntudat őszintesége kap meg ezekben, míg a számára nagyobb dacoló, kételkedő versek csupán meglepők, szembekapók, szenzációsak. Költői értékük is mélyen alatta áll hívő verseinek, melyekben hallucináló lelke egész tiszta gyermekkorát felidézi, visszaeszmél első isten-álmaira, mikor még ő diktálta a zsoltárt s a harangkabátos, rorátéra harangozó Öregúrral beszélgetett s érezte az isten-szagot is. Ady ritkán marad ebben az alázatos hangulatban, mely elemi erővel „jön rá”, akár a Karácsony ünnepe. Nála mindig ott van, a hit legősztébb pillanatában is, az újabb elpártolás. Szíve Istenhez vonzza, esze eltaszítja tőle, s Ady holtig küzködik szívével, eszével. Ő nem tétel filozófus, neki nincsen rendszere, csak egy megviselt teste, csak hangulata, mely változó, miként a hold.

Ady Istene egyéni Isten. Mit kíván Ady az ő Istenétől? Sok ideig semmit. Fiatalsága ébredő költészetében még csak a hagyományos Isten-költészet hatása alatt ír róla. Isten az első szívveréssel köszönt be hozzá, az első álmatlan éjszakával. Há a szívverés javul, ha az álmok megjönnek, legalább egy időre, Ady maga is fellélekzik, hetyke úr lesz. Nem sokáig. A szíve egyre gyengébb, éjszakái egyre álmatlanabbak. Nyűgös természete egyre idegesebb, rémképeket látóbb. Ady azt kívánja ilyenkor az ő Istenétől, amit házi-orvostól szokás. Arra kéri Istent, hogy két gyöngye lába megálljon s szíve ne verje annyira a mellét. Isten küldjön álmot rá, mert éjszakái rettenetes álmatlansággal kínozzák. Csak holnapig bírja ki, erre kéri Istent. S a megszeppent esendő ember jótékonyosság álcájába burkoltan sok örömet kér mindenkinek, pénzt, szerelmet, vágyat, hitet. Arra kéri Istent, hogy kerülje őt fölséges, keserves dáridók muzsikája. Szert kér a csömör ellen. S felzokog benne a legkeserűbb gyötrelme: bénaságtól fél, rokkantságtól. Arra kéri Istent, ne juttassa neki az utcasarki számalom morzsáit, neki, aki pompa-göggben hivalkodott. *A rémület imájá*-ban elgyötört beteg szívének kopácsolása veri fel. Isten mentse meg őt viharos élete következményeitől. Isten olyan hatalmas ilyenkor, hogy rossz helyett jó és új szívet tud adni mindenkinek. De Adynak nemcsak a szíve rossz, hanem a dereka, a vére is, az álma is. Ady azért imádkozik, hogy egész rossz fizikuma, melyet az élet tönkretett, megifjodjék Isten kegyelméből.

Ady Istene bajtárs-isten is. A kimérák Istene, ez a Baudelaire-Verlaine-Rictus kedvenc szavával jelölt Isten neki irodalmi, magyar hatalom is. Ő küldte Adyt, hogy a bozótba magyarul törjön be. Ady szinte esztétikai segítséget kér ellenfelei ellen. Ha Isten messzire kilötte nyilát (őt), akkor segítse is, mert a felsülés közös szegényünk volna. Isten a virágok ura, s Ady sok évezredes áloenemzedéknek első és utolsó virága. Arra kéri a Virág-Istent, hogy utána csak olcsó ciklámen jöjjön. Ady, aki elesettségének pillanataiban legnagyobb ellenségének lábnyomát is megcsókolná, alázatának bizonyosságául, az első elsőjének sorsát kéri Istenétől.

Ady sokat forgatja a *Bibliát*. Vajjon milyennek látja? Okvet-

lenül nem történelemnek, hanem költeménynek, mítosznak, szimbolumnak. A Bibliának szószerinti értelmezése szerinte: valótlan, ábránd. Ő úgy realizálja a Biblia fogalmát, hogy költészetnek fogja fel, a legszebbnek, ami valaha emberi nyelven szólt. Jézus élt: ez számára: szent elgondolás. Szép volt, hogy virágvasárnapján szármárháton ment az Ur. Nála nem az a lényeg, hogy Jézus valóban élt-e, hanem hogy ember-isteni alakja minden korok minden félredobottjának, elhagyottjának, megfeszítettjének halhatatlan szimbólumává vált. Ady így át tudja hidalni az úrt reális kora és a Biblia kora közt. Kézzelel fogható bizonyosságot kereső lelke valószínűvé teszi magának a legendák csodás alakját. Istennel is így van: test nélkül alig látja őt. Megesik, hogy fogalomnak; láthatatlan hatalomnak képzele, aki ott van *valamiként* minden gondolatnak alján; de tüstént érzéki képben él tovább. S Ady is ott ül Isten balján. Balján, ahol megtért kételkedőnek s újra elpártolónak illik ülni. Isten képe változékony, a legkülönösebb vonásai vannak. Harcos isten. Vidám isten. Vigasztalan isten. Tréfás isten. Bosszúálló isten. Igazságot tevő isten. Egyetlen és borzalmas isten. Néha olyan ez az Isten, mint az asszonyok: imádatja nagyszerű lényét, de elszalad, nehogy megértsék.

Hány meg hány formában látta Istenét a gyermeki Ady! A jelzők, a képek miatt, melyekkel Isten képét közel akarja hozni magához, sok vád éri. Valóban, itt ő a legegényibb, minden tételes vallás Isten-fogalmától legtávolabbra jutó. Pedig megint csak a Biblia nyelve az, mely nyelvét a merész képekre ihleti, bátorítja. Nézzük, hogyan jut el Ady egy *profán* Isten-képhez. *Jób könyve* kedves olvasmánya, jeligét is választ belőle verse fölé. Isten a nagy cethal hozza elő az ő nagy hatalmának bizonyosságául a kesergő Jób előtt, s a negyvenegyedik rész magáról a cethalról beszél. „Az ő fuvallásakor fénylik az ő világos szeme, és az ő szemének fénye, mint a hajnalnak szemehéja. Az ő szobájából mintegy szövétnékek jönnek ki, és tüzes szikrák omlanak ki . . . Az ő nagyságos erejétől félnek még az erős emberek is, és ijedtekben magokat megvesztegetik . . .” Ime, képek sorozata, melyek új képekké születnek s szétáradnak Ady verseiben. A cethal, melyet Isten az ő hatalma jelképének nevez, Adynál magának Istennek szimbólumává válik. S egy egész képsorozat támad fantáziájában, hasonló módon, hasonló forrásból: Mária, mennyei paripa, Mária, a nagy, fehér jégtorony, Mária, a zászlóknak szent zászlója, stb. Ady különös kapcsolatokat vesz át a Biblia nyelvéből s átviszi másnemű verseibe is. A bibliai cethal *nagyságos ereje* egy szociálista versében bukkan fel újra, eredeti vonatkozása nélkül. A *dübörgő ezrekhez* szól ez a vers, a költő küldi a „frigidával” együtt s azt mondja, hogy bennük *nagyságos erők* várnak. Ime, mily messzire kiönt az ódon zamató, bibliai nyelv Ady költészetében.

Térjünk vissza még egy pillanatra Ady tamáskodásához. Nem hisz a dogmákban, de valószínűvé képzele őket. Hogyan látja meg Jézust? A legendát, melyet emberek alkottak róla, csalárdnak. De

Jézust, magát: a legistenibb, legemberibb megnyilatkozásnak. Ady Jézust is a maga képzeletével látja, nem is láthatja másként. Ez az elképzelés önmaga testének, lelkének, egész földi sorsának eszményített röntgenképe. Jézus minden nagy és elgázolt gondolat, minden szépségek, jóságok szimboluma. A mártírok, a megnemértettek lelkében van egy kis szikra az ő lelkéből. Ady, a mártír, a meg nem értett, a megkínzott és sokat szenvedett költő a maga sorsát végteleníti Jézus alakjává. Ady örök gyermek, nagyon nagy költőnek hiszi magát; az öregek, akiket keserű dühvel agg rozmároknak csúfol, az értelmetlenség, a zavarosság bélyegét sütik rá. Mennyire ott bujkál ez a tragikus és romantikusan kirajzolt Ady-sors abban a portréban, melyet a költő Jézusról rajzol!

Költők költője, gyermek halálíg,
Ha körülfogtak bitóbánatok,
Drága, isteni Együgyűséged
Csak ennyit szóltál fojtott sirással:
Harmadnap föltámadok.

Néped nem volt s papi-fejedelmek
Mégis aggódtak, hogy majd mit mivel
Egy zavaros beszéded visszhangja
Már gyűlö seregével Igédnek
S nagyra-nőtt szíveivel.

.....
Minden költők közül te kaptad
Keresztek és bitók legiobbikát,
Mert minden költők költője voltál,
Kiben istenien oldódtak meg
Legemberibb, legalázóbb igák . . .

Vajjon szentségtelen dolog-e, avagy oktalan káprázat, ha Ady minden vesztes-hősében, legyen az a Hortobágy poétája, Szent Margit, a befalazott diák, a magyar faj, vagy Jézus Krisztus, sorra megvillan egy-egy jellegzetes Ady-vonás, testi avagy lelki, az ő egyedüli, különös énjének jegyében?

Ady ciklusokba foglalta három nagy motivumát. De olyanok ezek a ciklusok, mint a szűk váza, melyben nem fér meg a dúsan kihajtott viráglomb. Isten verseiből is kimaradt egy sereg bűnbánóvers, holott Ady emberi, szinte ősemberi Isten-fogalmánál fogva kétszeresen oda tartoznak. Ady, a bűnbánó, hétköznapi ruhában hanyatlik Istenéhez, nem ünnepi orgonazúgás közt, s nem a templomban keresi fel, hanem egyedül, négy szemközt. A vallomás, a megtérés, a megalázkodás még tart, ha Isten névleg nincs is jelen. Ady nemcsak Istenéhez, hanem önmagához is hanyatló árnyék. S itt újra eljutottunk szerelmes verseinek egyik csoportjához. Ott az egészség után vágyik s beteg teste-lelke megfürdik a mások boldog szerelmében. Itt, a vallásos versek legalsó rétegében, meaculpázás folyik, az eljátszott öregség, az elsietett ifjúság siratása s a legmélysegebb

önvád. Szerelenvágy és önvád, ez a két nagy Ady-érzés árja túlcsap Ady szerelmi és vallásos költészetén s szinte eggyé, egy áradattá váltan tajtékozza körül hazafias költészetének fellegvárát. Ady minden vallásos versében van valami, ha nem is profán, de világi hang. Viszont szerelmi költészetéből is átszüremlik a megbánás, a felpanaszlás gyászdala. Isten-versein kívül, melyeket csoportokba foglalt, egy sereg verse jut eszünkbe, melyek közvetlenül e ciklusok végére valók. Ady, aki szerelmi verseiben mások örömével telik meg, a sirámok hangján panaszolja el, hogy az egészség hosszú örömében neki is lehetett volna része, ha el nem fecsérli magától. A paraszt zsályaként elaludt s bús krizantém-fürttel ébredt magyar, az úri Ősz kengyelfutó gyermeke leveszi úri süvegét a paraszt nyár előtt. Ez a szép, ős paraszt nem őt szereti: boldog, erős emberek a nyár fiai.

Nyomorék s cifra napjaim
Uri s őszi nyomába jár
Egy szép paraszt, egy ős paraszt:
A nyár, a lomha Nyár.

Boldog, aki az ő fia,
Boldog, akit a Nyár szeret,
Boldogok a Nyár fiai,
Az erős emberek.

Boldog, aki az ő fia,
Boldog, kit az élet maraszt,
Boldog, aki vígan kaszál,
Boldog, aki paraszt.

A Nyár, a Nyár legjobb apa,
Oszlja a békét és erőt,
Leveszem úri süvegem
A paraszt Nyár előtt.

A Nyár, a Nyár nem álmodik,
Kaszál, dalol és nem rohan,
Erősen, biztosan arat,
Forrón és boldogan.

Én, úri Ősznek gyermeke,
Kengyelfutó beteg vagyok:
Elöttem Tél, nyomomba Nyár
S Tavaszkor meghalok.

Rámlép a Nyár győzelmesen
S szól lomhán, vígan könnyedén:
Az én gyermekem volt ez is,
De sietett, szegény.

Ime, Adynak egyik legremekebb bűnbánó verse. Az eljátszott öregséget senki úgy meg nem siratta, mint ő. *Az öreg suhanc vá-*

gyakozásában is ez az elszármított élet vezet, hiszen Ady — évei számára — nem volt öreg, csak koravén. Ő nem az érett öregek melátságával könnyezi meg gyorsröptű életét, mint az aggok Atilla lakomáján, neki az fáj, hogy a vele egykorúak még remélhetnek, boldogok lehetnek, mert hozzá képest erősek és fiatalok még. A *holnapután* asszonykát sem az érzéki Ady nézi, hanem az élet bünbánója, a tékozló fiú. Halott, szomjas vággal, sírva néz a kis kisasszonykák ellebegő, drága, friss teste után s a szerelem, a tisztaság, az első ábránd úgy jár lelkében, mint késett ibolyák fölött júniusban a nyár heve. A *kis fiú*, aki ellátogat hozzá ifjúságából, a *Kalota*-parti egészség, melynek láttán úgy emelkedik a csüggedt Ady, mint napsugár érintésére a hervadó virág: mind-mind bepillantás az ő hetedik szobájába, hol a legtisztább ágy vetetlenül áll. A kis fiú, ő maga, egykor ártatlan és tiszta, holtan is eljár hozzá régmúlt időkből. Édes kölyök ez: beteg, merengő. Körüllengi őt s lágyan babrálja ágyát. Nézi, nézi csodálva vénülő arcát s könnyet ejt szemére. Ady elnyűtten, megsárgulva, visszavágyik falujába, mely kegyelmesen várja s bűneit elfelejti.

S mint kit az édes anyja vert meg,
Kisirt, szegény, elfáradt gyermek
Ugy alszom el örökre.

Méhesről álmodik, falu csöndjéről, szagos virágokról, boldog, hosszú öregségről. Páris helyett, Élet helyett falu csöndje borulna rá, nagyapa lenne, ókulárés, karosszékben üldögélő, csillagokat néző, s békés lelkéből bátor, tiszta, szűz, erős, földszagú gondolatok szállanának. A *Mulandóság* fia egykori mását, a *Maradandóság*-város fiát keresi: az tud aludni éjjel, a meghalt fantóm-kamasz, egykori egészséges önmaga. Világi, hétköznapi versek ezek s mégis, mintha harangok távoli hangjai csendülnének belőlük. Mintha a prédikátor könyvéből vett idézett szavai zsongának bennük: „Örvendezz, ifjú, a te ifjúságodban és vidámitson meg tégedet a te szíved a te ifjúságodnak idejében és járj a te szívednek útáiban és szemednek látásaiban; de megtudjad, hogy mindezekért az Isten tégedet ítéletre vonson“. Ady egy pillanatra sem kerülte el ezt az ítéletet s az ítélszék ott állt benne, a szívében. Ime az istentagadó Ady. Olyan ő, mint a *Gárdonyi* hat bölcse, akik a hullámokon, csolnakukban istent tagadják. Aztán megreccsen a csónak s felkiált mind a hat: „Jaj, Istenem!“

Protestáns-e Ady? Milyen meddő kérdés! Költészetében ott bujkál a protestáns zsoltárok különös ritmusa s igéi valóban protestáns hangsúllyal „bövek, zengők, nagyok“. De hogy Ady vallása protestáns volna? Ady végletes hívése, hitetlensége örök emberi vonás. Isten-ábrázolása? Ady-specialitás. Ne hasonlítsuk össze vallásalapítókkal, vallási mitoszokkal, rendszerekkel. Szülőföldjének, származásának emlékei, vallása benne van művében, része annak, de rengeteg más elemmel vegyülten, egy ritka lelkifejlődés folyamában, a paraszt zsálya és a krizánténum csodás keveredésében. S ez a

szülőföldi örökség, ez a mesekincs, mely az Értől az Óceánig jutott, úgy csillan elénk művéből, mint a Nibelungok kincse a Rajna hullámaiból. Ady hosszas bolyongás után, a maga esze és szíve szerint jutott el Istenéhez, de sohasem véglegesen. Minden hitványságát s minden alázatát híven feltárja előttünk. Hogy ebben mennyi a póz, a túlzás? Ki tudja megmondani. De vajjon nincs-e póz, alakoskodás mindnyájunkban? S vajjon, ha elhallgatjuk azt, amit Ady megvallott, jobbak vagyunk-e? Természetes, hogy az én-nek leplezetlen bemutatását vallás, esztétika, erkölcsön egyformán rossz szemmel nézi. Vallásgyalázást, erkölcselenséget lát benne. Aki a maga útján jár, már távolodik a közös vallási eszménytől. Ady Isten-költészete nem lehet egy gyülekezet hangja. De azért mindnyájunkat gondolkodóba ejt, ha egyedül vagyunk, titkon ajtónkat bezárva. S bár a köteles, eszményi erkölcs nevében tiltakozunk, halkán mégis elismerjük, hogy ezek a kétségek és csunyaságok bennünk is megvannak, csak úgy teszünk, mintha nem volnának. Kegyes hazugság ez s a szépségért való. Ady vallomása kevésbé szép, kellemetlenebb. Ez a vallomás-féle korunk egyik törekvése, szintén erkölcsi elvből, melyet inkább az igazság, mint a szépség ihlet meg. Ez az elv a természet-tudományokból sarjadt s Ady ösztönösségét is megmozgatta. Ady mindkét arcát megéneklí s egy kissé a mi kettős arcunkat is, melyek közül az egyiket fátyollal takarjuk.

Mindent valló költészetét áttekintve, istenkeresőnek és bűnbánónak érezzük őt, ami a vallásosság fő jegye. Midőn elfordul Istentől s elborítja a szenny, melyet kora ágyazott neki, megkínzott, megszenvedett alakja még akkor is úgy tűnik fel előttünk, mint *Mikes* remetéje, aki e szavakkal imádja az ő urát: „Átkozott legyen az Isten!” — s mégis végig tud futni a tengeren.

Szerelem, haza, Isten — ezek főmotivumai Adynak is, holott úgy látszik, mintha csak az Én volna egyetlen motivuma. Ez az én mindig ott van, hogy félreismerhetetlen jegyét nyomja rá mindarra, ami a költőt foglalkoztatja. A legnagyobb lírikusokkal esik ez meg, akik nem a műfajok kitaposott cugoscipőiben járnak, hanem élményt írnak szerelemről, hazáról, istenről. Ady mindhárom motivumában pesszimista költő, a szavak sötét színénél, tragikus súlyánál fogva. Pedig mind a három motivum iránya fölfelé mutat nála, a hervadhatatlan életszerelem patyolat-tisztasága, a magyar faj álmodott megtisztulása s egy végső, diadalmas Isten-hit felé. Ez az elesettségében vergődő ember mindenütt felvág, ha alant hever is: ez lelki ereje, ez költészetének igenlő vonása, optimizmusa. Ez teszi Adyt, a valóság esett harcosát az örök emberi Ideál jegyesévé.

4. Ady eredetisége.

Ady fantáziája: termő fantázia. Olyan világot teremtő, melynek külön törvényei vannak s azok, akik nem ismerik, vagy felületesen ismerik ezeket a törvényeket, nem érthetik meg Ady világát sem.

A táj, hová Ady vezet, tragikus táj. Van napfénye is, de olyan,

mintha egy halott mosolya volna. Van öröme is, de olyan, mintha zokogást palástolna. Ady világa: álmvilág. A régi elveszett helyébe alkotta, teremtette magának. Ady világa elégtétel és pihenő a másikért, melyben csalódott s melynek törvényei szerint nem tudott élni. Testét, lelkét kikezdte a való világ. Ady új testet, lelket épít magának, álmodik magának. Ebbe a másik világba úgy jut el, mint a hipnotizált egy szebb, boldogabb állapotba. Beszélnek Ady szimbolizmusáról s felejtik, hogy elsősorban ő maga szimbólum. Nem az a reális jel, melyen egész sereg mondanivalók irreális fátyla leng, hanem a titokzatosság, jelképeség s mélyére láthatatlanság maga.

Ady tája mesés táj, mesezajlás tája, tündéri táj. Ott lohol Délibáb-ös köd-városban a Hortobágyon. Halálon innen, Életen túl, ködben, homályban a Csókpalota alszik. Ezer szobában ezer fehér, szép asszony várva piheg. Az ájulásig-csók hona ez. Égen, földön sötét sorsok folyói folynak. Csók-csatatéren minden este testetlen, szép lovagok jönnek, összeszedik csók-csatatérnek elhullott bajnokait. A Hóvár-bércek alatt, babona-bércek alatt, holdfényes, nagy erdőn szerelmi patak zuhog le, pállótlan háttal. Tüzes leánycsapat, tüzes legénycsapat vár a két parton. Déli Nap-özönben virágok tereferélnek, röhögő pirosak, epés violások, csillogó fehérek. Rügyszó bokrokban csintalan mitológiák rejtőznek. Bencze-nap éjén köd-torony fehérlik s kong sülyedt harangja. Csönd herceg a hátunk mögött s ha visszanezünk vagy felbámulunk a holdra, egy roppanás, egy jajgatás: jó Csönd herceg nagyot lépne és eltiporna. Babonás, gögös, mohos, elhagyott várban a fehér asszony jár s kinevet az ablakon. A torony hófehéren, aggódva bámul ki faluja nyáréji csöndjéből. Holdvilágos fehér úton patkótlanul ügetnek a Halál-lovak. A temető itt van a közelünkben s nem tudni, mi megyünk-e vagy ő jön felénk. Mohos várakban özvegy legények, vérvevő álm-fickók táncolnak. Koporsó-paripa száguldoz, arany-tollas, arany-boglyas néma madarak húznak s lehullanának, ha egy hangot ejtenének. Lidérc-nyomás alatt fekszenek két hajdani szeretők, a kaszás Halál a násznagy itten, fekete leples tíz szobán át megy, koporsóban a szerelmesek. A dombkerítéses síkon, volt erdők helyén, hajdani eltévedt lovas vak ügetése hallik. Csupa káprázat. Adynak megnyílik, megszólal az egész természet, Merlinként hallja és érti a virágok sűgását-bűgását, az Avar-domb csak neki zeng, a Nyulak szigete neki vall regék halk éjén s a Duna is csak neki szólal meg. Érzékszervei túlfinomultak, minden jelenséget felfogók. Ady hallja a napsugarak zűgását, látja a szent mennydörgést s a legfőbb hatalom nevének jó ízét érzi a szájában, mint valamikor, gyermek-érzéke az istenszagot érezte. Idő és Tér levetik földi korlátozottságukat, évezredek egymásba folynak, a jelen időtlenné válik, a múlt közelebb gördül évezredek messzeségéből. Ady évezredek óta él, vagy meg sem született, vagy rég meghalt már. A jelen csak azért veszt el aktualitását, hogy háttérrel kapjon, széleset, múltba és jövőbe, a mindenkoriság háttérét. Fogalmak, gondolatok, elképzelések konkrét testet öltenek, élők sajátosságait öltik magukra, élők, érzéki jelenségek transcendentális ködbe jutnak

s így nyernek élelenebb értelmet, különös karaktert. Időjárás, évszakok visszakapják ősrégi térbeliségüket. A költő úgy jár az Őszben, mint valami teremben, kimegy belőle, vagy visszatér belé, az Éj is térré válik, hová embereket terelhet az Idő, stb. Az évek a költő háta mögött gyalognak, stb. Csupa mozgalmasság égen, földön, elvont és reális fogalmaknak, távol és közeli dolgoknak vándorútja, öltözet- és karakter-válogatása ez.

Adynak új a nyelve. A költő egyik legnagyobb fegyvere: a jelző. Ady jelzői, egy-egy kép, élnek, ábrázolnak, életet jelentenek. Egyetlen képe gondolat-sorokat támaszt életre bennünk. A legsajátosabb elemeket emeli ki szemlélete tárgyából s hosszú sorát bízza ránk a továbbgondolásnak. Nem mond mindent, nem elégít ki teljesen: ez a közepszerűség dolga. Ő csak megjelöl, szíven üt, felvillantja a szemünk. Csak egy pár jellemző Ady-jelzőt lássunk: tréfás falevelek; vad, erdő-szakállas, szatir-képű, bús hegyek; paraszt Nyár, úri Ősz; pufók felhők, holnaputáni asszonykák, fagyba-botló, léha hónap, esős, bántó, ködös Május, ájult, szent kikötők.

Szíve: harangvirág, az ereje: finom remegések, lelke: daloknak szent hegye, gonosz tárnaktól általverten. A havasok üstökét jégsapkás vihar-kölykök hada cibálja. A csaták színhelye: sebzett vidék. A havas: minden kis szél-ficsur bolondja. A jégzajlás: Jégcimbalom zengése, zúgása. A zsidók: Idő kovászai. A tüzes, gyors szívek: tüzes szekerek, melyeken az Ur elviszi, akiket nagyon sújt és szeret. A csók: halál-virág. Az éjszakát láz veri fel, a szívárvány: szín-csoda; felhő-húgai vannak. Az óraütés egész kis dráma keretében történik: vén templomban éjfél bunkózott az éji óra-verő. A fehér lyánynak virág-kezei vannak, a költőre alázatosság langy esője hull. A Nap: csalfa, a pillanat a legdúsabb. Ady nótái: árva rigók, teste: vitéz, kemény pajtás. Hús csillagok, feledésének úr-palástja, felleg-bölcső, csalódás-kő, az Éjbe nézek bús-utánatok. Uri faját százas kohók edzették. Csupa szín, csupa élet. Az emlék szinte hús év mélységnyire fekszik megkövült lelkében. Mosolya pajzán királylyány. A petyhüdt, csúf Béga . . .

Vannak versei, melyekben egyetlen névelő sincsen s egyetlen mellékmondat sem. A „mely“ kötőszó Adynál a legritkább jelenség. Ady sokban igazi falusi, szereti az ikés igét iktelennek ragozni (felöltözök, stb.) s lyányt mond legtöbbször lány helyett, Petőfivel.

Ady nyelve nem gazdag nyelvi, de gazdag a fantáziája s ezért nyelve is annak látszik. Ady kevés szóval sokat tud mondani. Ady szöszegénysége kivált ismétlődő motívumain keresztül mutatkozik. Ady ugyanis (ezt a felületesebb Ady-olvasó is észreveszi) többször rohamozza meg motívumait vár módjára, de nem mindig vagy csak sokára tűzi ki a megoldás lobogóját. Rögeszme elevenségével tér vissza újra meg újra ugyanazon témához. Az eredmény aztán az, hogy egy-egy motívumból több vers származik, melyek sem önálló, sem egyforma versnek nem nevezhetők: ciklusversek, egymást egészítik ki. Egy-egy ilyen rokon csoportban rendszeren van egy

hatalmas vers, melyben — sokszor időrendben legutóljára — legjobban fejezte ki, ami foglalkoztatta, noha a többi motívum-elágazás is külön törzs-számba mehet, egy kis jóakarattal. Persze Ady szavai ilyenkor könnyen ismétlődnek, nem is szólva, hogy a vers felépítési módja, gondolatmenete is sokszor hasonló. Nem csoda, ha nyelvében is van ismétlődés. A *szent* szó annyiszor fordul elő nála mindenfajta motívumaiban, hogy akárhányszor erejét vesztí és sortölteléknek érzik. A rengeteg *csók*, a *mása* (valaminek, valakinek), stb. erőltetett gyakorisággal szerepelnek. Rímei közt is van néhány, amit már előtte ugyancsak elkoptattak (*rezdül-keresztül, vissza-issza, jobban-dobban, lobban*, stb.). Ady ezekkel nem volt annyira finnyás, mint pl. a *kebel* vagy a *Muzsa* szókkal. Az eredetiségre törekvés persze sokszor csődöt mond: eleven, természetes szavak helyett csinált, kongó szavakat ad, nem is szólva Ady stíl-hetykeségeiről. Nevetséges, mikor Adyt utánozzák, de az meg igazán komikus, mikor Ady önmagát utánozza. Az eféle kifejezések: *ellován, borzonja, szerelmeidnek sok fuserált óhját*, stb. a költőfejedelem megtévedése, aki mondhat bármit, már lesz mindig valaki, aki felsőbbrendűséget lát benne. Ady maga nem volt muzsikus, bár egy nagy zeneszerző művei olvadtak bele az ő ritmusába. De azért el-elszólja magát olyan területen, ahol mégis csak nélkülözhetetlen egy kis zenei tanultság is. Kedvenc nótájára (*Befűtta az utat a hó*) egyszer azt jegyezte meg, hogy olyan, mintha Grieg írta volna.

Ady nyelve azért látszik gazdagnak, mert rendkívüli erő van benne, mély zengés, s a színpompa, mély belőle árad, messzire ható, akár a tükörterem térképrázata.

Ady megjelenítő ereje rendkívüli. Belénk tudja plántálni azt, amit ő látott, hallott, érzett vagy gondolt s hangulatának egész érzését a legfinomabb árnyalatig átviszi olvasóiba. A költészet minden más művészetnek csúcspontja. A szobrászt, a festőt egy pillanat kényszere nyílgzi: egész eseménysorozatot kell a legvisszhangosabb pillanat életébe foglalniok. A zenész a gondolat révedéséig jut el az érzésen keresztül. A festő, a szobrász úgy alkotnak, mintha a tér és az idő végtelenségére nem volna szükségük. El kell felejtetniök velünk, hogy tér és idő rabjai. A költő mindegyiknél hatalmasabb. Vissza tudja adni a virág illatát, színét, az orgona zúgását, a hegedűk zokogását. Néhány szóval monumentális alakokat épít fantáziánkban s ezek élni tudnak bennünk, akár a térben, időben. Ady a művészetek legfontosabb eszközeit használja: a szobrász vésőjét s a festő ecsetét. Versei szerves versek, élő lények, s szinte hallani lélekzetüket, szívverésüket. Ady természetének nemcsak színpompáját látjuk, hanem mintegy illatát is érezzük. Szavainak ritmusa nem egyszerű hang, hanem visszhangot támasztó: olvasás után is tovább rezeg bennünk, felejthetetlenül.

Emlékezzünk még a háború kitörésére? Ady minden háborús hírnék örök emberi hatását írja meg egy remek, valamikor bojkottált versében. Pedig ez a vers ugyanott áll, ahol *A vén cigány*. Ugyanabból a szagratott, kétségbeesett, eszelős hangulatból fakadt. Ugyan-

az a darabosság. A költő szinte véresen tépi ki szívéből a legfájóbb gondolatokat. *A vén cigány* égen, földön s pokolban játszik. Adynak is ez a hármasszintere van. Az égből dühödt angyal, a földön eszeveszett emberiség, mely elsüllyed.

Az Égből dühödt angyal dobolt
 Riadót a szomorú földre,
 Legalább száz új bomlott,
 Legalább száz csillag lehullott,
 Legalább száz párta omolt:
 Különös,
 Különös nyáréjszaka volt.
 Kigyuladt öreg méhesünk,
 Legszebb csikónk a lábát törte,
 Álmomban élő volt a holt.
 Jó kutyánk, Bunkus, elveszett
 S Mária szolgálónk, a néma,
 Hirtelen, hars nótákat dalolt:
 Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.
 Csörtettek bátran a senkik
 És meglapult az igaz ember
 S a kényes rabló is rabolt:
 Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.
 Tudtuk, hogy az ember esendő
 S nagyon adós a szeretettel:
 Hiába, mégis furcsa volt.
 Fordulása élt s volt világnak.
 Csúfolódóbb sohse volt a Hold:
 Sohse volt még kisebb az ember,
 Mint azon az éjszaka volt:
 Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.
 Az iszonyúság a lelkekre
 Kaján örömmel ráhajolt,
 Minden emberbe beköltözött
 Minden ösének titkos sorsa,
 Véres, szörnyű lakodalomba
 Részezen indult a Gondolat,
 Az Ember büszke legénye,
 Ki, ime, senki, béna volt:
 Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.
 Azt hittem, akkor azt hittem,
 Valamely elhanyagolt Isten
 Életre kap s halálba visz
 S, ime, mindmostanig itt élek
 Akként, amaz éjszaka kivé tett

S Isten-várón emlékezem
 Egy világot elsülyesztő
 Rettenetes éjszakára:
 Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.

Mi ez a vers? Fájdalmas, kiáltás az emberiségért, mely meghazudtolta a benne lakozó szikrát. A háború ellen szól, minden nemzetek minden háborúja ellen. A szépségért, az életért, a haladásért. De korában nem volt értelme, mert az egész emberiséghez intézett verset csak a magyarság olvasta s olyannak érezte, mintha a magyarság önvédelme ellen íródott volna. Háborús években nagyon érzékeny a társadalom s veszélyeztetett érdekein keresztül néz mindent.

De vegyünk ártatlanabb verseket. Ime, a *Bolond, halálos éj* c. vers. Dehm el is megírta ezt az élményt. Vannak ilyen hangulatok; a mezők elsötétülnek, a szem ragyogóbb lesz, már egy csillag is próbálja a hunyorgatást, a tücsök erősebben cirpel, minden hang képekben dúsabb, a megszokott különösebb, erdő mögött az ég sápadtabb, minden sudár elevebben éleződik ki. Az ember, amint halad, nem veszi észre, hogy százsorozódva mint küzdi fel magát a fény a sötétségből s egyszerre csak bűvölet nyugzi a lelket.

Ady pompás képét adja a holdfényes éji tájék hipnotikus hatásának. Kéjes, kínos, döbbenetes lidércnyomás ez, mint hinár fog át s nem tudunk tőle szabadulni.

Éjszakra bámul ablakom,
 Egyetlen, zörgő ablakom,
 Alattam a tenger vonít.
 Én a szívemet hallgatom:
 Milyen bolond két muzsika.

Távol csillognak a hegyek,
 Havas, vér-árnyas, nagy hegyek.
 Éj van, a tenger zöld habos,
 Szobám fehér. Megyek, megyek:
 Ma bolond színek éje van.

Mimózák édes illatát,
 Áldott virágok illatát
 Veri föl s hozza be a szél.
 Ma csupa illat a világ:
 Micsoda bolond illatok.

A Hold talán tüzet evett,
 Lángot evett, tüzet evett
 Ez a vén gethes paripa.
 Égnek a nyarga fellegek:
 Be tüzes lett ma a világ.

Megyek, megyek: ez a Halál.
 Tudom, tudom: ez a Halál.
 Felöltözök, ajtót nyitok
 S a küszöbön utamba áll.
 Oh, be bolond, halálos éj.

Mi a titka ennek a versnek? Csupa tómondatból áll; a sorok: egy-egy merész ecsetvonás. Kósza színfoltok, különös hangok: együtt pompás hangulatkép. A mozzanatok gyorsan, színesen peregnek. Az ablak éjszakra bámul, egyetlen, zörgő ablak. A költő különös kapcsolatokat teremt: lent a tenger, fent a dobogó szív: két muzsika. Távol hegyek. Éj van. A tenger zöld habos; a költő szobája fehér. Megy . . . Mintha lidérc kényszerítené, hipnózis. Csupa illat a világ . . . A jelzők gazdag dekorációja, a cselekmény mozgalmassága, rejtelve, a különös muzsika, melyben a szavak libegnek: mindmegannyi ereje a versnek.

Ady mester a különböző hangulatok festésében. Csak néhány versének tónusát kell összehasonlítanunk: mintha nem ugyanaz a költő írta volna őket. A *Kisvárosok őszi vasárnapjai*-ban mindenkinek élménye benne van, aki valaha csendes zugokat látott, ablakban könyöklő nénikéivel, nyárspolgáraival . . . A *Szüret az Athoszhegyen* már valóságos renaissance-festmény, az élet ujjongó diadala zeng a barátok kancsót lobogtató dalában. A *temetés a tengeren* Rembrandti zordonsággal ábrázolt jelenet; csupa dús vonás, ködös, visszhangos erejű szavak a végtelen tengerről, melynek ásitását szinte kihallani a versből. A költő tudja, hogy breton parton sújtja majd az álom, főkötős, szűz leányok, komoly breton legények vizsik vörös bárkára. Ködben, zsolozsmában zúg a tenger, téli orkán vad szele dobban, vörös bárkájuk tengerre vágat s futnak fehérén és halottan... Festői vers, de művész legyen, aki illusztrációt teremt hozzá. Egyet láttunk nemrég egy kirakatban. Bízvást alá lehetett volna írni: „Kítették a holttestet az udvarra“.

Mily ismert hallucináció a magány lidércnyomása. Az a különös szorongás, mely rengetegben a legegészségesebb embert is megkísérti. De minő új drámai képet fest róla Ady!

Holdfény alatt járom az erdőt.
 Vacog a fogam s fütyörészek.
 Hátam mögött jön tíz-öles,
 Jó Csönd-herceg
 És jaj nekem, ha visszanézek.

Oh, jaj nekem, ha elnémulnék.
 Vagy fölbámulnék, föl a Holdra:
 Egy jajgatás, egy roppanás.
 Jó Csönd-herceg
 Nagyot lépne és eltiporna.

Káprázat és mégis erős realitás. Ady két jellemző mozzanatot említ: a fogvacogást s a fütyörészést. A lidércnyomás el-

len *mód* van a nép naiv hite szerint. Ének, stb. s elfordulás a holdvilágtól. Előretekintés. Az ilyen óvakodás persze naiv s ellenmondó: egyszer ez vagy az használ, máskor az ellenkezője. Adynál is így. Mikor Lédával vad szirttetőn állnak, a mozdulatlanság óv meg a varázslattól: Egy ingás és zuhanunk. Ha megszólalsz, zuhanunk. Más versében még az arany-tollas, arany-boglyas madarak hullának le, ha egy hangot ejtenének . . .

De nézzük még egy kicsit a gazdag kép-csarnokot. Itt van megint egy egészen különös vers: *Város megvétele után*. Abban az évben keletkezett, mikor Ady, már mint híres költő, Zilahra, ősi fészkére, az anyaiskola városába, „a most már karolt városkába” visszamegy s ott ünnepelik. Miért karolt az a városka? Mert Adyt adta. S ki az a condottiere, az a titokzatos, még egyszer és többet soha meg nem jelenő? Ady, maga.

Lañkadt szivem díszítem csókkal,
Legjobb ruhám öltöm magamra,
Legszebb napjaimra emlékszem
S tegnapi győző, nagy rohamra.

Viadal után búcsúzás jön,
Diadal után nincsen élet,
Hadd bámulják még egyszer arcom
Vad dühvel a tiport cselédek.

Mozduljanak a harctér-rablók
S zúgjon felém a pulya-átok
S hadd hirdessem ki zsoldosim közt:
Mehettek, nincs szükségem rátok.

Győztem s én már megdicsőültem.
Most már jöhetnek portya-hősök,
Megy a vezér, zsákmányát hagyja:
Szeretett győzni s ezért győzött.

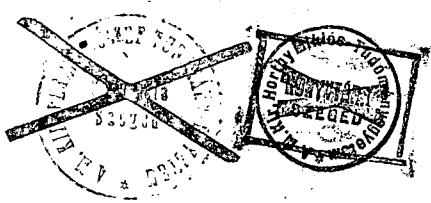
Nyitott hintó sárkány-lovakkal,
Küllők, virággal befödöttek,
Járjátok be ma még a várost,
Hogy arcom sohse lássák többet.

Megesik, hogy Ady elkoptatott képhez folyamodik s a kép mégis ujja, egészé kerekedik nála. A *Ielkem vár* — hány költő mondta ezt már. Ady élőlényé teszi ezt a várat, hogy önmagát ábrázolja vele. Az ember és a szem: a vár és az ablak — igen könnyen fekvő, elcsépelet kapcsolatok. Ady kiemeli sablonosságukból. Ady gőgös és elhagyott. A vár is az. Mohos is. A termék konganak. A bús falakról két nagy, sötét ablak mered a völgyre. S most a költő s a babonás vár pompás párhuzama: örökös itt a lélekjárás, a kripta-illat, a köd, árnyak suhognak, elátkozott had nyöszörög. Mily eleven képe holmi romantikus bagolyvárnak, mely a néprege kép-

zeletében él s egyúttal a gondolat-lidércektől, titkos szellemektől népes költői léleknek! Ez a két, nagy, fáradt szem nem ragyog, csak néha, titkos, éji órán gyúl ki. Ilyenkor a fehér asszony jár a várban s az ablakokon kinevet. Miféle nevetés ez? Ki ez a fehér asszony? A szem egy villanása. Ez a villanás életet ad a versnek s egy pillanatra átvilágítja, mint a villám a vadregényes tájat. Egész vers, végig vezetett párhuzam, mindennek elmondásával, ami föltétlenül szükséges s elhagyásával, ami a legkisebb mértékig sablonos magyarázat lenne. A vers csupa élet, lüktetés. Szín, muzsika. Hol van még egy vár-kép, mely nemcsak odadobott álló-kép, hanem szerves egészzé nőtt, drámai kép?

Ady mesterien életet, alakot, formát tud adni pusztá fogalmaknak. A *Pénz*, az *Élet*, a *Költészet* fogalmát hússal-vérrel embernek mutatja be s egész drámai dialogot játszik velük. A dráma színhelye: egy boros asztal. Rajta feszület, két gyertya. Szereplők: a költő, rossz zsakettben, beteg, fonnyadt derekával. Másik az Ős Kaján, boros kedvvel, zeneszerszámmal. Idő: Ős-Babylontól napjainkig. A jelen nagyot nyújtózott s míg az aktorok egymással birkóznak, piros hajnalok hosszú sorban suhannak el s részegen kopogtatnak az ablakon. A harc Ős-Babylon óta áll. Ott járhatott a költő egyik céda őse s azóta cimborája az Ős Kaján. Az Ős Kaján az erősebb, jobban bírja az italt. S miféle dialog folyik a két aktor közt? A költő csüggedt, panaszkodik. Sok volt a bűn, az éj, a vágy, a szerelem. Mit ér az ember, ha magyar? Ős Kaján nem szól, csak kacag. Szent Kelet vesztett boldogsága, a gyalázatos jelen s a kicifrált ködjövendő: az egész magyar sors, mult jelen, jövő sír fel Adyból. Mért jöttünk ki Ázsiából, mi lesz velünk? Ős Kaján nem válaszol, vállára üt a költőnek, nagyot nevet s száll tovább, új, pogány tornára. S a költő hiült testtel, dermedt vidoran nyúlik el az asztal alatt. A magyar sors: tragédia. Ázsiát elvesztette, Nyugatot nem hódította meg: szelleme Kelet és Nyugat közt vérzik el. A vers valódi dráma. Két személy dialogja, melyhez az előzmények epikai formában adják a keretet.

Az Ady előtti költők műve jórészt hagyományos versformák és ritmusok medrében árad. Szótagszám, időmérték kényszerzubonya nyűgöz. Egy sereg uralkodó versforma a maga szabott ritmusával nemzetközi jelenség, közös törvények alapján. A géniusz persze nem másoló. S ha a közös szabály elve áll is, a költő eredetivé tudja tenni azt, amit rajta kívül ezren és ezren művelnek. V ö r ö s m a r t y hexametere a *Zalán futásá*-ban ugyanazon metrikai törvényeknek engedelméskedik, mint az A r a n y é az *Elveszett alkotmány*-ban s megszámlálhatni az ujjainkon, hányszor vétnek a köteles szabályok ellen. S mégis, ég és föld különbség a kettő között. Arany hexametere pattogó, hetyke, szellemes, kacagó hexameter, a Vörösmartyé széles hullámú, mélabús, zordon, romantikus ragyogású. Ugyanaz a forma s mégis más, a tárgy, a szavak különbözősége szerint.

Ady Endre lassanként még a hagyományos versformák mindenkire kötelező szabályait is elveti. A hagyományhoz szinte csak a rím köti s a jórészt megtartott szótagszám pontossága. De rím és szótagszám elegendő tényezők-e, hogy versformát alkossanak? Ha különböző csoportokba gyűjtjük Ady verseit, aszerint, hogy szótagszámra, sorszámra azonosak, vajjon megtaláljuk-e bennük a rím-elhelyezés azonosságát is? S vajjon a ritmus is azonos-e ezekben a szótagszámra azonos verscsoportokban? Oda jutunk, hogy leszámítva néhány hagyományos idegen, vagy a tárgy kedvéért magyar mértékben írt versét, tulajdonképpen annyi Ady-forma és ritmus van, ahány Ady-vers.

Hallottunk olyasmit is, hogy Ady általában megtartja a szótagszámot, de több, mint száz esetben vét ellene. Őszintén megvallva, ezt a vétséget nem éreztük soha. Ady pontos ugyan a szótagszám-ban, de ez nem kötelező szabály nála. Nála nincsen szabály kivétel nélkül s a kivétel nem hiba nála, hanem jog. Fülünk nem is veszi észre az ilyen eltérést, mert a hiány csak matematikai s nem dinamikai, legfeljebb a szemet bosszanthatja. Ady semmiféle végiglogikus, tehát kötelező szabályt nem tűr a verselésben. Nála a forma, a ritmus — minden látszólagos azonosságok ellenére — esetlegesség, zseniális, utánozhatatlan alkalmyszerűség. Nincs is egy formája sem, mely törvényes jogot vívott volna ki magának, annyira egyéni az. Ady verseit úgy olvassuk, ahogy az életben beszélünk. Ady nem is kíván mást tőlünk. Nincs egyetlen következetes szabálya sem a verselésben. Köti ugyan a rím, de ugyancsak szeszélyesen váltakozó s a fukarságig szegény. Köti ugyan bizonyos szótagszám, de nem az újján számlálva. Verseinek nincsen semmiféle kaptafájuk. A jambus, a trocheus, a sapphoi, sőt még az alkaiosi versmérték is fel-feltünetedik nála, hogy egy zökkenő hirtelen irányt változtasson. A hagyományos verselések úgy ködlenek át Ady versein, mint mikor egy zenemű egy-két taktusa régi, kedves melódiát sejtet, hogy a másik pillanatban már egészen új hangok árja zuhogjon felénk. Az Ady vers: Ady-titok; szerencsés középut az idegen és a magyar verselés törvényes kényszere s a szabad vers törvénytelenégei között. Aki Adynál pontosabb, szűkebb szabályokat akar megállapítani, az csakhamar oda jut, hogy lekottázza Ady minden versét. Ady közös és nyűgző szabályok elől menekült s ellenmondásba jutott volna önnön-magával, ha újabb szabályok nyűgét vette volna a nyakába. Akik Ady szabad verselésében pontos szabályokat akarnak felfedezni, úgy tesznek, mint azok, akik az ő homályát betűről-betűre olvasni tudják s misztikumát a kétszerkettő lélektanával fejtik. Ady verseit olvasva úgy érezzük, mintha formájuk, ritmusuk egy közös, titkos Ady-forma, Ady-ritmus változatai volnának; különbözők és mégis hasonlatosak. Az Ady-verselés eredeti, eleven, mély zengésű, visszhangos és ami fő, szerves egészet alkot a mondanivalóval, akár test és lélek.

Ady, türelmetlen csatakiáltása miatt abba a hírbe került, hogy elvetette a magyar hagyományt. Pedig csak eredetiségére volt félté-

keny. Minden új nagyságban benne van az aggodalom, hogy a régi kaptafára ne kerüljön. Arany, Petőfi költészete tucatszámra befolyásolja végzetesen a kisebb fajsúlyú költőket. Ady ettől a sorstól retteg. Félt, hogy e két lángész büvkörébe téved s titokban egyénisége vértzik el. Egyik legkegyetlenebb kijelentése, hogy Kiss Józsefnek még nem érdemes lenni, abból az eléggé meg nem okolt, de egy időben igen közkeletű véleményből sarjadt, hogy Kiss József Aranyepigón.

Mikor a zseni alkot, minden elődje megszűnik számára. Azt hiszi legalább. „Én mindig csalódtam, valahányszor valami új könyvet, írást elolvastam — mondja Ady egyik párisi jegyzetében. — Ha van az ellenem emelt vádak között valami hazug, az hazug, hogy én rá m bárki is hatott“. Miért csalódott olvasmányában? Mert önmagát kereste bennük, a maga különös egyéniségét.

Ady, bár színleg ellenlábas, voltaképp egyenes folytatója a magyar költői hagyománynak. Balassától Csokonain, Vörösmartyn, Aranyon, Petőfin és Vajda Jánoson keresztül egyenesen hozzá vezet az út s ő a határstáció.

Ady eredeti lírikus, aki elsősorban magától tanul. Hatnak rá nagy írók és költők, hazaiak, külföldiek, de ez a hatás csak külsőséges. Nincs nagyobb szerepe, mint annak a tanítónak, aki a kis Adyt a betűvetésre oktatta. Nagy költőnél a hatáskimutatás se nem oszt, se nem szoroz, csak kis költőknél lesújtó. A nagy költő semmit sem veszít eredetiségéből, ha kis vagy nagy költők hatnak rá, kis költőnél a hatás eggyel több jele a másodrendűségnek.

Felix Dörmann *Was ich liebe* c. verse első pillanatra ikerestvére *A halál rokoná*-nak. Pedig mekkora különbség a két költemény között! Dörmann verse csupa szenvelgés, modorosság. Mit szeret ez a költő? A vérpiros száju, hektikás, karcú nárciszokat, a kínos gondolatokat, az összeszurkált, sebes sziveket, a fakókat, a fáradtarcú asszonyokat, a csillogó kígyókat, a halálos szomorúságú dalokat, a szívtelen smaragdot: mindazt, amit senkinek sem sikerült még szeretnie: a maga legbensőbb lényét s mindent, ami különös és beteg. Bravúros „anzágotás“ ez. A szerző fején ugyancsak ott érezzük a csillogó osztrák brillantint. S mit szeret Ady? A szomorúságot. Elválás, tűnő szerelem, beteg rózsák, hervadva vágyó nők, sugaras, bánatos ős-idők, szomorú órák, a nagy, szent Halál játszi mása, az elutazók, sírók, felébredők, dér-esős, hideg hajnalon a mezők, fáradt lemondás, könnyetlen sírás, béke, bölcsék, poéták mendedéke, csalódás, rokkantság, hitetlenség, borúság: a *világ* ez, Ady életlátásán keresztül. *Lenau* is jobban szereti a bükköt a fenyőnél, mert megviseli a tél. Ady a sebzett embereket szereti. Dörmann már a „hektikás“ szóval más irányba kanyarítja versét, mely kéjelgő és perverz, kecses formában írt dekadens szecesszió. Muzsikája metsző sípszó, Adyé visszhangos orgonazúgás. Egymáshoz hasonló versek közt aligha volt még akkora különbség, mint e két vers között.

De vessük össze Adyt egy nagy német költővel, L e n a u val. Lenau *Traumgewalten* s Ady *Özvegy legények tánca* c. verse igen jó példa arra, hogyan írja meg két eredeti lírikus ugyanazt az élményt. A téma forrása: álmatlanság. Oka Adynál is a rendetlen életre s egy közös betegségre vezethető vissza. Lenaunak is, Adynak is. álmatlansága, felriadásai vannak. Ime, Lenau:

Der Traum war so wild, der Traum war so schaurig.
So tief erschütternd, unendlich traurig.
Ich möchte gerne mir sagen;
Dass ich ja fest geschlafen hab,
Dass ich ja nicht geträumet hab,
Doch rinnen mir noch die Tränen herab,
Ich höre mein Herz noch schlägen.

Ich bin erwacht in banger Ermattung,
Ich finde mein Tuch durchnässt am Kissen,
Wie man 's heimbringt von einer Bestattung;
Hab ich 's im Traume hervorgerissen
Und mir getrocknet das Gesicht?
Ich weiss es nicht.

Doch waren sie da, die schlimmen Gäste,
Sie waren da zum nächtlichen Feste.
Ich schlief, mein Haus war preisgegeben,
Sie führten darin ein wüstes Leben.
Nun sind sie fort, die wilden Naturen;
In diesen Tränen find ich die Spuren,
Wie sie mir alles zusammengerüttet,
Und über den Tisch den Wein geschüttet.

Ime, Ady:

Szent-György-nap éjén sipítók,
Nyugtalanok a denevérek:
Dohos várak ó. termeiben
Táncolnak az özvegy legények.

Bolond és fehér valahány.
Lesik a szent, tavaszi Holdat.
Hopp-Sárit és Ave Máriát
Váltva és bokázva dalolnak.

Khiméra asszony serege
Buta valót öldös, ahol jár.
Kereszttel őket: szent pap úzi
S bütykös bottal háj-hasú polgár.

Szent-György-napon három a tánc.
Éjjélkor egy tátongó sírnak
Mélyébe esnek hirtelenül,
Hol rózsák és asszonyok nyílnak,

Huhog lármájuk messzire.
Viszik a hírt gyors inu kémek:
„Hahó, a tisztelt romok között
Dózsólnek az özvegy legények“.

S egy rózsát tép le mindegyik.
Egy sóhajt hörög, mert jön a Hajnal.
Egy Lédát keres: reá-mered
S meghal kék, csókra-torzult ajkkal.

Reggel hiába gyül a nép.
Nyoma sincs dalnak, bálnak, sírnak:
Egy-két vér-csöpp s könny-folt a falon
S egy-két bolond, verses papír-lap.

Szinte egészen bizonyos, hogy Ady nem olvasta Lenau versét. Nem is tudott jól németül, rosszul sem. A két vers rokon hangulat szülötte, de teljesen más. Azért vannak hasonlóságok, érintkező pontok: Lenau *könnyeiben* ismer az őt kínzó gnómok nyomára. Ezek a könnyek az a bor, melyet mulatozás végén az asztalra öntöztek. Adynál több áruló jelt hagynak hátra: egy-két *vércsöppet* s *könny-foltot* a falon, egy-két bolond verses *papír-lapot*. Vér-csöpp: szintén sokféleképen magyarázható költői fikció. Egy-két bolond verses papír-lap. Ez már reális. Az álmatlan költő el akarja üzni unalmát, könnyebbülést akar, írni kezd. Talán éppen a gyötrő álmok után való lidérces hangulatot. Reggel, mire már vége a tivornyanak, csak az összefirkált papír beszél az álmatlan álmokról s talán egy-két könny.

Lényeges közösség semmi sincs a két versben. Mindkettő hű tükre írója művészi kifejezőmódjának. Lenau a felijedés zaklatottságát rajzolja meg s a könnynek gnómok-itta borra képzelésével reális kapcsolatot teremt testi fáradtsága, lankadtsága s lelke megkínzottsága között. Ady — mily ritka ez nála — szinte teljesen személytelené teszi élményét. Nem tud ugyan ellenmi itt sem valami személyi vonatkozás nélkül (Léda), mégis olyan objektív a vers, mintha nem is Ady lenne a tárgya. Színes, artisztikus kép, az álmatlanság gyötrő lidércnyomása nélkül, míg Lenau verse közvetlenül személyi vers, melyből még kihallani a halálra kínzott költő pihegését. Ady verse színesebb, drámaibb a Lenauénál, komplikáltabb, titokzatosabb, artisztikusabb. A költő nem közvetlen élményt ír le, már csak visszagondol álmatlan éjszakájára, úr rajta: s messzire kivetíti magából.

Ime, két azonos forrású vers, két rokon sorsú, de teljesen elütő eredetiségű költőnél.

Ady pályája kezdetén Baudelaire, meg Verlaine csak

mint mesterek jöhettek számításba bizonyos kapcsolat révén, mely a nagy modern magyart hozzájuk köti. Azóta Ady pályája beteljesült s Ady költői alakja egy jó fejjel fölébe magaslott a két franciának. Hallottuk annakidején, hogy Ady csupán átírója, magyarra alkalmazója a francia dekadenciának; volt, aki szinte program-átvételtől beszélt. Ma már ég és föld választja el Adyt kedves franciáitól mindenki előtt, aki csak néhány órát szentel a Baudelaire és Verlaine költészetének.

Természetes, hogy a két francia megtermékenyíti Adyt. Bátorságot ad neki. Verlaine az alázat térdhajtásában, Baudelaire a szókimondás vakmerőségében. Ady már Baudelaire ismerete előtt szereti az indexre vetett könyveket. Hogyne vonzódnék a *Fleurs du mal* hírhedt szerzőjéhez, aki még felvilágosultabb kortársai ítéletét is maga ellen ingerli? De hol vannak azok a közös helyek, melyek komoly hatást és a tanítványság bélyegét jelentek? Baudelaire Az *utazás* utolsó versében a Halálhoz, a vén kapitányhoz beszél, kéri, hogy új utakra vigye őt. Enfer ou Ciel, qu'importe? Au fond de l'inconnu pour trouver du *nouveau!* A fiatal Ady is új vizekre repíti hajóját. Nem bánja, hogy Szentlélek hajtja-e avagy a korcsma gőze. Ilyen hasonlóságot találhatunk még egynehányat. De vajjon mit érünk velük? Csorba-e ez Ady eredetiségén? A későbbi, az érettebb, a kiforrott Ady nem független-e mindenkitől s nem önmagát adja-e? Baudelaire költészete elsősorban fegyelmezett, értelmi költészet, hűvös, szinte hideg, Ady ösztönös, szinte lávaszerűn kirobbanó költészetéhez képest. Baudelaire költészete egy területen mozog: a hagyomány határain túl fekvő területen. Baudelaire költészete művészi harc egy új kifejezőmóddért, művészi hitvallás. Verlaine néhány remekszép verset ír elesettségeről s értelmetlen dadogásokat, melyekben fokról-fokra züllő testiséget, ellégiesedését nyomon követhetjük. Ady lírája hatalmas, széles terület. Költészetének egyetemes perspektívája egymagában szélesebb az egész Baudelaire s Verlaine-iskoláénál, mestereket, tanítványokat beleértve. Ady monumentális költő, aki egyé olvad nemzetével, ezer szállal kapcsolódik nemzete életébe: Verlaine, Baudelaire különálló, független részei társadalmuknak, mely számkivetette őket. Ady, az ifjú Ady néhány versük lefordításakor vallja meg, hogy lelkének közös felülete van az övékkel. Ady romantikus, hamar eltűnő kora volt ez. A későbbi, kiforrott Adynak már semmi köze sincsen ehez a Chiméra-költészethez, mely ifjúi fantáziáját megkapja s látomásos verseket írat vele Baudelaire-Verlaine-Rictus stílusában az álomnőről, a nagyszerű „némberről“, kinek képe a „gonosz italokra kapatott“ költőkön keresztül látszólag termékenyen hat a Párizs-imádó suhancra, hogy fordításban s Lédáról írt eredeti verseiben egyformán használja a „némberről“ nevet s ennek a betegesen-tetszelgő poézisnek néhány jellemző szövegrangját. Adyra egyetlen könyv hat igazán, mélységesen: a *Biblia*. Különös zengést, zamatot ad a „magyarellenes“ és „istentelen“ Ady Hazával és Istennel viaskodó verseinek.

Vannak, akik azt állítják, hogy Adynak minden szavát értik. Az Ady-láz egyik következménye ez. Ady, a maga lényegében, mindenki számára nyitott könyv. De ne feledjük, hogy Adynak egy se reg rossz verse is van: ezeknek egyetlen értelmük, hogy nem sikerültek, s hogy az, amit a költő ki akart fejezni, jórészt benne maradt a költőben, mint a benntört nyíl, melyet a sebesült eggyé képzel a kezében maradt darabbal, míg más csak a nyíl csonkaságát látja. Mennyire nevetségessé válhatik a túlságba vitt Ady-magyarázat, arra igen sok példát láthattunk. Ady verseit egyféleképpen lehet érteni — mondják némelyek, s az a véleményük, hogy ha a nagyobb tömeg még nem jutott volna el idáig, egy idő múlva okvetlenül el fog jutni. Holott Adynál nyíltabb és régibb költők is írtak verseket, melyek mindmáig kibogozhatatlanok s még sok teóriát segítenek napvilágra. Ady, mint szimbolikus költő, mindenkinek mást jelent, ha mondanivalójának lényege csak egy lehet is. Költészetében a muzsika viszi a fő-hangot, a muzsika pedig a legtágabb hatású művészet. A legművészbibb, legtökéletesebb jelképes művészetnek sincs meg az az ereje — s éppen ebben van a jelentősége, — hogy a mozgásba hozott fantáziát közös útra terelje. Sok tekintetben a költészet átlátszóbb fajtáival is így van ez, hogyné volna Ady költészetével. Ne nagyon széljegyzetezzük, ne nagyon preparáljuk Ady verseit, mert ez majdnem annyit jelent, mint virágot fogdosni, délibábot fotografálni. I g n o t u s n a k sokat emlegetett s nevetett véleménye a *Fekete zongoráról* magában rejtí az igazságot, csak túlzottan van megfogalmazva. Adynak nem sikerült, hogy mindig megértsük s nem is volt az a célja, természeténél fogva sem, de a „feledt kérdésként“ titokzatosan elmúlni kívánó nagy poéta el tudta érni, hogy sok különös fájalmát és kevés örömét megérezzük, magunkba daloljuk, akár a zenét. Ha ez a zenei-értelmi hatás el-eltéveszti célját, nem mindenkör a mi hibánk. A szenvedélyes és türelmetlen Ady-magyarázók főként arra a meggyőződésre juttatnak, hogy hányféleképpen értelmezhetünk egy költőt, akiben magában is csak sejtelemként röppent végig egy-egy nagy, kifejezetlen gondolat, a kifejezésnek *Szent-Lehetetlenség*-határán. Hogy a *hunyósdí nő* azért hunyósdí, mert bekötött szemmel fogom, tehát véletlen, nem igazi, vagy pedig azért, mert ölelés közben behunyja szemét: aligha dől el valaha. S nem is fontos, hogy eldőljön. Az Ady minden szavát, betűjét helyesen értőknek azt is tekintetben kell venniök, hogy az Ady-kiadások némelyikében még mindig vannak végzetesen elferdített sorok. A *Talán Hel-lász küldött* c. vers egyik sora — „S manás ajkai a bölcseségnek“ — a *Nyugatban* így jelent meg: S mamás ajkai a bölcseségnek. A *Halottak élén* c. kötetben viszont így van szedve ez a sor: S ma más ajkai a bölcseségnek. Három, Ady minden sorát, szavát rendületlenül értő barátomnak olvastam fel ezt a verset, egyiknek manás-t, másiknak mamás-t, harmadiknak ma más-t olvasva, s csodák csodája, mind a három Ady-rajongótól azt a határozott megjegyzést hallottam, hogy a sor értelme napnál világosabb. Mindnyájan önmagunknak olvassuk a költőt, temperamentumunkon, egész lelkünkön

keresztül. De hol van két lélek, melynek prizmáin a vers ugyanolyan színben török meg?

Ady kemény dió, még átlátszóbb verseiben is. Vannak roppant tömörségű strófa-épületei s ezekben bajosan igazodhatik el az, aki a régi utakhoz szokott ösztönnel és értelemmel tájékozódik. Csak az *Új versek* első Léda-zsoltárát említjük, ezt a pantheisztikus álmot, melyben Ady, soha meg nem születő gyermekén keresztül az egész emberiséget megöleli. A költő és Léda erről a gyermekről beszél, aki az övék és mégis másokra száll.

S áldott legyen, ki: te meg én,
 Ki az övék, kiért mi sírtunk,
 Kit forró lázunk eldobott.
 Öleltetők, kit sohse birtunk,
 Kik másoké: a gyermekünk.

Hogyan válik bennük értelemmé ez a szomorú gyászinduló? A strófa kezdete és vége szorosan összefüggenek. S áldott legyen — a gyermekünk. Ki ez a gyermek? Te meg én. Kié ez a gyermek? Az övék, pedig mi is sírtunk érte. Mért nem született meg? Eldobta a forró lázunk. Öleltetők volt, mert akartuk, hogy megszülessék, s mégsem birtuk őt. Másoknak adta a végzet.

A menekülő Élet kötetnek *Köszönöm, köszönöm, köszönöm* c. verse így indul:

Napsugarak zúgása, amit hallok,
 Számban nevednek jó íze van,
 Szent mennydörgést néz a két szemem.

Hányan vetették már szemére Adynak, hogy abszurdumot csinál, felforgatja a természet törvényeit is, vagyis: a szemével hall, a fülével ízlel és lát! Pedig már Petőfi is beszél *A virágok* c. versében arról, hogy egykor, testiségétől szabadulva, nemcsak szagolni, hanem hallani is fogja a virágok illatát, mert az illat a virág nyelve. Ime a transzcendenteális érzékelés, következtetés formájában, melyből Adynál hiányzik a premissza. S vajjon nincs-e Ady képének reális alapja? A napsugarak zúgását, igaz, nem hallja az ember. De a sugár-özön érzéki képe, mely a vizesések képével rokon, a költő fantáziájában társul kaphatja a zuhogás jegyét is. A nevek hangzása zeneileg különféle; szép és csunya nevekről beszélünk, s csoda-é, ha egy név a túlfinomult, átlégiesedett Adynak még az érzékszervét is megérinti s a hang a látószervére is kihat?

*

Ady Endre igaz magyar értékét s világirodalmi jelentőségét akkor érezhetjük igazán, ha egyéniségét megismerjük. Korunk még a pártviharok tüzetől lángolva nézi őt. Ezek az átmeneti idők lassanként békés időkké szelődülnek s Ady meg fogja kapni a maga eszté-

तिकai elégtételét egy egész nemzettől. Megvalósul-e minden művészi céljától független nagy magyar álma? Aligha. Sem Berzsenyi, sem Vörösmarty, sem Petőfi álma nem valósult meg úgy, ahogyan gondolták. A nagy ember mindig lehetetlent kér korától, viszont kora mindig azt hiszi, hogy megtette minden kötelességét. Ezért haragszik minden kor a maga nagy reformmembereire. De csak mindig a jelen haragszik rájuk, a későbbi idők gyermeke már nem érzi korbácsuk suhogását, csupán gondolatuk, költői szépségeik kincseiben gyönyörködik. Mennyire nem szeretik ma, ha Adyt Berzsenyivel vagy Kölcseyvel vonják párhuzamba! S mily elmésen használjuk fél érvül azt a nagy különbséget, mely halott és élő nagyságok közt van, ha még olyan testvér-szellemek is! Berzsenyit nagy költőnek tartjuk már, mert nem minket korbácsolt, de azért az ő magyarjának „rút szibritaságát“ éppen úgy nem vonatkoztatjuk magunkra, mint ahogy Kölcsey „névben él csak, többé nincs jelen“ magyarja rég halott a számunkra. Pedig isten látja, nem sokat javultunk azóta. S vajjon egy eljövendő kor, mely Ady ötven nagy versét irodalmi kincsnek hirdeti majdan, magára veszi-e azokat a profétikus ígéket is, melyeket Ady, a jövőbe pillantva, neki mondott? Régi nóta ez már. A költő, akit kora hazafiatlansággal vádol, később gyakran vált éltető eszmévé. S mentől jobban megvilágosodott esztétikai, erkölcsi értéke, annál inkább elhalkult politikai aktualitása. A jelent a multtól áthidalhatatlan szakadék választja el; ezért kezdődik mindig előlről a félbehagyott nemzetmegváltás. S ha majd a jövő kor Ady Endréje bolygatja meg a magyar társadalom megoldatlan maradt problémáit s többek közt elődjére, a nemrég elvérzett Ady Endrére hivatkozik, a történelmi hullámvonal törvénye szerint könnyen megeshetik, hogy aggodalmas honatyák, a mai ifjú Ady-hívek, szenvedéllyel fognak tiltakozni e profán hagyománygyalázás ellen.

TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezetés. Ady és a kritika véglelei. Harc Ady körül. Ady a hatalmi kisebbségek szócsöve. Esztétika és politika Ady megítélésében. Ady, az ember. Ady korának önkéntes bűnbakja. Ady vadromantikus képe a köztudatban. A gyermeki Ady. Hütlenkedései, örök révtelensége. Én, Ady Endre. Három nagy problémája. (3—7.)

1. **Én és a Nő.** Ady anyja és Lédá, önmaga tükrében. Lédá és Júlia. Ady női Lédá után, házasságáig. Az eljátszott ifjúság. Ady az egészség, a tisztaság szerelmese. (7—15.)

2. **Én és a Hazám.** A fiatal Ady romantikus haza-szemlélete. *A magyar Ugar, A daloló Páris.* A magyar Ugar változatai. Ady és a forradalom. Ady fajisága, nemzetközisége. A Havasok és Riviera. Ady és a Népszava. Ady szocializmusa — szülőföldi örökség. A Biblia szerepe Ady szocializmusában, Ady és a bújkáló nemzeti ösztönesség. Ady politikai utópiája. Ady fájának eleven lelkiismerete. Ady magyarsága. Szülőföldi elemek költészetében. Ady és Erdély. Ady és a falu. Portréi a Hortobágy poétájáról, fajtájáról, Magyarországról. Ady Széchenyi poéta-mása akar lenni. Nemzeti egység álma fajok és vallások harcában. (16—34.)

3. **Én és az Isten.** Ady hitetlen hite. Ady és a hagyományos istenhit. Ady Isten-portréi és a Biblia. Jézus arca. Az Ady Isten-versein kívül rekedt bűnbánó versek. Ady protestantizmusa. Mind a három problémájában optimista költő. Esett harcos: az örök emberi Ideál jegyese. (34—41.)

4. **Ady eredetisége.** Fantáziája. Nyelve. Megjelenítő ereje. Verselése. Ady és a hagyomány. Ady és az idegen költők. Érthetősége. Ady halhatatlansága. Megvalósulhatatlan politikai álma. (41—57.)

